

KAZINCZY A DEBRECENISÉGRŐL

(Kölcsey Csokonai-recenziójának háttéréhez)*

„Az ami itt Csokonairól s munkáiról mondatik – írja Kölcsey, mikor a Csokonairól készült recenzióját megküldi Döbrentének –, előttem és barátaink előtt nem új; de az ami a köznép nyelvéről, s a régi szavakról s újításról mondatik, szükség hogy a publikumnak mondassék.”¹ E néhány sorból világosan kiderül, hogy Csokonai megítélése és az annak során elmondott nyelvi fejtegetések a szerző szándéka szerint azonos súlyú összetevői a bírálatnak. A kritika keletkezési idejét figyelembe véve ez nem meglepő, hiszen 1815 a nyelvújítási viták leghevesebb szakaszába esik. A szakirodalom több helyen utal is arra, hogy a recenzió számos vonását a nyelvújítási viták összefüggésében lehet és kell értelmezni. Talán Szauder József fogalmaz leghatározottabban, mikor nagyhatású tanulmányaiban, ideológiai felhangoktól nem mentesen arról ír, hogy a bírálat „súlyos tévedéseit, mély igazságtalanságát [...] nem menti az sem, hogy a még mindig makacsul védekező ortológusok megtörésének szándéka vezette” Kölcseyt,² aki „Kazinczy nyelvi és stílus-eszményeit hiányolta” Csokonai műveiből.³ Részletes elemzés azonban nem készült arról, hogy miként illeszkedik a Kazinczy provokálta viták menetébe Kölcsey írása. A nyelvújításról született, jelentős anyagfeltárást és összegzést végző kézikönyv, Tolnai Vilmos monográfiája például Kölcsey művei közül csupán a *Mondolatra* adott *Feleletet* tárgyalja.⁴

Kazinczyban és barátaiban az irodalmi tevékenység során az a meggyőződés alakult ki, hogy a magyar nyelv mint a művészet anyaga, adott állapotában nem alkalmas olyan alkotások létrehozására, melyek megfelelnek az antik és nyugati irodalmak alapján kialakított normáknak. A neológia képviselői a modern irodalom élvonalához való felzárkózást nem a közeli jövőtől remélték. Kölcsey például még 1831-ben is mint „kezdő” irodalmat⁵ emlegeti a magyart, 1817-ben pedig a Kis János verseiről írt bírálatban „a magyar literatúrának (még sok évek után) feltűnendő” aranykoráról beszél.⁶ A nyugati, különösen a német irodalomhoz való felzárkózás érdekében tett erőfeszítések jelentősen

* Ez az írás Kölcsey Ferenc összes munkáinak az OTKA támogatásával készülő kritikai kiadásához készült műhelytanulmány (OTKA szám: T 018294).

¹ Kölcsey Döbrentéhez, Álmosd, 1815. márc. 6. KÖM III, 168.

² SZAUDER 1955, 53.

³ SZAUDER József, *Génusz száll...* = SZAUDER 1961, 225–226. Lásd még ANGYAL 1903, 217–218; MIT III, 416–417; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fejlesztési szakaszok Kölcsey világszemléletében és költészetfelfogásában* = SZEGEDY-MASZÁK 1980, 116; CSETRI 1990/a, 244.

⁴ TOLNAI 1929, 118.

⁵ KÖLCSEY, *Kritika*, KÖM I, 667. Lásd még KÖLCSEY, *A leányőr*, KÖM I, 607.

⁶ KÖLCSEY, *Kis János versei*, KÖM I, 416.

hozzájárultak ahhoz, hogy a figyelem a költői nyelv kiművelésének gyakorlati problémája felé forduljon. Egyes életművek megítélésében meghatározó szemponttá válik, hogy a vizsgált alkotások nyelvi gyakorlata ahhoz a modellhez igazodik-e, amely a neológia felfogása szerint létrehozandó klasszikus magyar irodalom megteremtéséhez egyengeti az utat. Kölcsey e szempont figyelembevételére ajánlja „minden fiatal írónknak”, hogy Kis János költői nyelvét „studiumokká tegyék”.⁷ A nyelvújítási mozgalmakra visszatérve pedig igazolva látja korábbi eljárásukat, mikor Vörösmartyról határozottan állítja, hogy „saját bélyegű, általható erejű, genialis nyelve nem lett volna lehetséges” e viták nélkül.⁸ A nyelvi szempont hangsúlyozása arra mutat, hogy Kölcsey bírálata jól illeszkedik a széphalmi mester gyakorlatához.

Kazinczynak és Kölcseynek a neologizálásról kialakított álláspontja a tizedes évek közepén összhangban volt. Szauder József és Csetri Lajos kimutatják azokat a pontokat, ahol Kölcsey irodalomfelfogása elhajlott a széphalmi mesterétől,⁹ de mindketten hangsúlyozzák, hogy Kölcsey, illetve a fiatalabb generáció és Kazinczy termékenyen együttműködtek. Szauder a Csokonai-recenzió kapcsán a „romantikussá forduló zseni-szemlélet” eredetiségéről mint a kazinczyánus koncepciótól eltérő elemről beszél, de azonnal hozzáteszi: „Szó sincs még arról, hogy ezekben az években, 1811 és 1816 között, [Kölcsey] valamennyire is tudatosan elválék Kazinczy 'irodalompolitikájától', csak repedések észlelhetők egyetértésükben”.¹⁰ Csetri pedig a Kazinczy baráti körébe tartozó fiatalabb nemzedéket jellemezve megállapítja, hogy a „XIX. század első évtizedének végétől kb. 1817-ig a fiatalok az ő [Kazinczy] nyelvi és irodalmi törekvéseit nem nyűgnek, hanem perspektívát nyújtó, a felemelkedéshez hozzásegítő programnak érezték, az ő segítő kezét és mesteri, majd egyre inkább baráti támogatását igényelték”.¹¹

Az 1810-es évek közepén Kazinczy és barátai számára a magyar irodalom fejlődésével összefüggő kérdések jelentős részben a neológia keretében fogalmazódtak meg. A távlati célokban lényegileg egyetértettek, függetlenül attól, hogy saját művészi gyakorlatukban más utakon jártak. Elemzésünkben tehát azt a jelenséget szeretnénk alapos vizsgálat tárgyává tenni, hogy a Csokonai-recenzióval Kölcsey milyen módon járult hozzá a neológia ügyéhez, és eközben milyen pontokon támaszkodott Kazinczyra. Az a célunk, hogy Kölcsey bírálatát a széphalmi mester nyelvújítási vitáinak kontextusába helyezzük. Ebben a dolgozatban tehát Kazinczy, Csokonai és Debrecen viszonyának azokat a mozzanatait vizsgáljuk meg, melyek hozzásegíthetnek annak megértéséhez, hogy Kölcsey milyen nyelv- és irodalomeszmény, illetve kanonizációs törekvés jegyében írta meg recenzióját Csokonairól.

⁷ KÖLCSEY, *Kis János versei*, KÖM I, 416.

⁸ KÖLCSEY, *Kritika*, KÖM I, 669.

⁹ SZAUDER József, *A magyar romantika kezdeteiről (Vázlat)* = SZAUDER 1961, 20–21; Uő., *A romantika útján* = SZAUDER 1961, 185; Uő., *Génius szállítás* = SZAUDER 1961, 232; CSETRI 1990/a, 240–272, 285–287.

¹⁰ SZAUDER József, *Génius szállítás* = SZAUDER 1961, 232.

¹¹ CSETRI 1990/a, 209.

Minden remekmű hitelesít egy költői nyelvet, nyelvfelfogást. A nyelvújítási vitában egymással szemben álló felek számára tehát nem volt mindegy, hogy Csokonai a maga nyelvével nagy költő-e vagy nem, illetve hogy a neológia–ortológia szempontjából milyennek állítható be költői nyelve és nyelvfelfogása. Így szemlélve a kérdést, Csokonai beillesztése az irodalmi kánonba igen súlyos érv lehet a vitákban, sőt a kánon érvényesítése az egymással szemben álló felfogások sorsára is döntő hatást gyakorolhat. A kérdés megválaszolása érdekében szükséges megvizsgálni, hogy milyen erőterben született meg Kölcsey bírálata. Csokonai kapcsán Kazinczy sokat emlegette elmarasztalólag Debrecenről. Úgy vélte, hogy e kálvinista város olyan jellegzetes nyelvszemléletet, ízlést és művészeti hagyományokat honosított meg, illetve alakított ki, melyek károsan hatnak a tehetségek fejlődésére és komoly befolyással bírnak a neológiával szemben. Az ő részéről Csokonai jellemzése során gyakran és hangsúlyosan előkerül a kálvinistaság és a debreceniség fogalma. Ezek tisztázása nagyban hozzásegíthet ahhoz, hogy megértsük Csokonai-képét, amely viszonyítási pontként szolgálhat Kölcsey recenziójának értelmezésénél. Célszerűnek látjuk, hogy vizsgálódásainkat a Kazinczy szemében botránykönek számító *Debreceni Grammatika* jellemzésével kezdjük.

A Debreceni Grammatika nyelvszemlélete

1795-ben, Kazinczy hat és fél éves fogsága elején, egy magyar társaság szerkesztésében megjelent a *Magyar Grammatika*, amely idővel *Debreceni Grammatika* néven került be a köztudatba. A kötet címlapján jelzett magyar társaság debreceniekből állt, kik a Görög Demeter és Kerekes Sámuel által kiírt pályázatra beérkezett nyelvtanok felhasználásával állították össze a maguk grammatikáját. Leginkább Földi János és Gyarmathi Sámuel pályaműveinek hatása mutatható ki a debreceniek munkáján,¹² mellyel szemben Kazinczy már börtönéből kicsempészett levelében kifejezte fenntartásait,¹³ fogságából szabadulva pedig a munka nyelvfelfogása elleni küzdelem olyannyira meghatározó mozzanata lett nyelvi és esztétikai vitáinak,¹⁴ hogy saját állásfoglalásainak nem kis részét éppen a *Debreceni Grammatikával* szemben alakította ki. Irodalom- és művelődéstörténeti szakmunkákban máig él az a hagyomány, mely Kazinczy elfogultságtól sem mentes, sokszor indulatosan megfogalmazott értékelésén alapul. Ezekkel a nézetekkel részletesen foglalkozik a nyelvészeti szakirodalom,¹⁵ ezért nem szándékunk, hogy elemzésünk során ítéletet mondjunk a *Debreceni Grammatika* teljesítményéről, és összehasonlítsuk a korabeli vagy a modern nyelvudomány eredményeivel. Csupán azokat a pontokat emeljük ki belőle, melyekkel szemben Kazinczy és később Kölcsey is ellenvéleményt fogalmazott

¹² Lásd FÖLDI 1910, 71–78; SIMAI 1912, 177–178; TOLNAI 1929, 74–77; TÖRÖS 1939, 503–520; KÖVESI 1956, 63–65; CSETRI 1990/a, 23.

¹³ Kazinczy Kis Jánoshoz, Brünn, 1797. nov. 16. KazLev II, 421.

¹⁴ EMBER 1939, 85–88; CSETRI 1990/a, 42–43; BENKŐ L. 1982, 35.

¹⁵ Vö. TOLDY 1987/a, 181–183; PINTÉR 1911, 386–388; KOSÁRY 1983, 590; TÖRÖS 1939, 520–527; KÖVESI 1956; BALÁZS János, *Az önelvű magyar nyelvtan felé* = BALÁZS 1987, 538–539; CSETRI 1990/a, 23.

meg, amikor barátaikkal együtt arra törekedtek, hogy a magyar költői nyelvet a neológia jegyében formálják ki és fogadtassák el.

Az *Előljáró beszéd* részletesen foglalkozik a magyar nyelv helyzetével, állapotával és a vele kapcsolatos teendőkkel. Abból a történeti helyzetleírásból indul ki, hogy korábban a magyar nyelv háttérbe szorult az országban. Idegen nyelvek jöttek divatba és használatba, s „ha többen voltak is Magyarok mint idegenek, vagy ha tupa Magyarok voltak is, Magyar szó nem hallatott, hanem a Német, Olasz, Francia beszéd hangzott mindenfelé”.¹⁶ Bár a *Debreceni Grammatika* megjelenésének közelmúltjában az érdeklődés az anyanyelv felé fordult, a törekvések, melyek a tökéletesítést kívánták előmozdítani, „Nyelvünk ékesítése helyett, annak rútitására ’s rontására szolgáltak.”¹⁷ Bár az *Előljáró beszéd* szükségesnek tartja a tudományos szakkifejezések újítását, a nyelv rontását eredményező gyakorlat számbavételekor első helyen a „helytelen új Magyar Szók tsinálása” áll. Az *Előljáró beszéd* főleg a már meghonosodott jövevényszavak helyett javasolt és esetenként már divatba hozott új magyar szavakat támadja, általános szabályként pedig a nyelv természetének gondos figyelembe vételét ajánlja: „Sokra kell abbann vigyázni, hogy a Nyelv természete meg ne sértődjék. Azért még eddig kevés új Magyar Szó tsinálódott, a mely a Nyelv természetének minden próbáját kiálhatná.”¹⁸ A könyv toldalékában külön fejezet foglalkozik az új szók elemzésével és a rossznak ítélt képzés hibáinak bemutatásával. A *Debreceni Grammatika* szemléletét jól mutatja a Kazinczy által később kifogásolt *barátném* szó,¹⁹ melyről a következő olvasható: „*Királyné, Bíróné, Hadnagyné* ’s a t., megrövidített szók, és ezek helyett állanak: *Király’ Nője, Bíró’ Nője* ’s a t. az az, Felesége. – *Hertzeznék*, e helyett: *Hertzeg Kisasszonyok*, nem utolsó hiba; *Barátném* pedig éppen szenvedhetetlen: miért nem *Barátom-Aszszony?* mint *Komám-Asszony*.”²⁰ A nyelvtanírók eljárása világos: egy elfogadottnak, jónak, magyarosnak tekintett szót etimológiailag elemeznek, majd a kapott alkotórészek jelentését és kapcsolódását egyedüli normaként állítják fel más szavak megítélésére. Azok a szavak hullanak így ki a rostán, melyek az elemzettel nem analóg szerkezetűek. Ez az eljárás tehát a szavak megítélésekor nem érvényesít esztétikai szempontot, és arra sincs tekintettel, hogy a hibásnak nyilvánított szó elterjedt-e a nyelvközösségben, ugyanakkor nehezen védi meg magát az önkényesség vádjával szemben, ha – mint a *barátném* esetében – egy általánosan használt szót minősít helytelennek. Ekkor ugyanis felmerülhet a kérdés, hogy miért a másik, és nem ez a szó képezi az analogikus viszonyítás alapját.

A *Debreceni Grammatika* szerint a fordítók is nyelvrontóknak minősülhetnek, ha nem született magyarok, és ezért a magyar nyelv „természeti szépségétől és egygyűgyűségétől meszszire távoztak, és sok erőltetett, homályos, és idegen Nyelvek természetéhez alkal-

¹⁶ DebrGr, XV.

¹⁷ DebrGr, XVI.

¹⁸ DebrGr, XVII.

¹⁹ Vö. KAZINCZY 1808, XXVII–XXX. Később a *Felelet a Mondolatra* is gúnyolódott a debreceniek okfejtésén: KÖLCSEY–SZEMERE 1898, 54.

²⁰ DebrGr, 19.

maztatott szollás-formáit hozták bé a Magyar Nyelvbe.”²¹ Ugyanígy elmarasztalják a született magyar fordítókat is, ha azok az idegen példány fordulatait újítás útján igyekeztek követni, „azt gondolván, hogy úgy lesz szép a mit írnak, ’s úgy lesz, nem tudni mitsoda felség és magasság benne, ha azt, nem a köz-nép Nyelvéhez alkalmaztatják: holott nints annál bizonyosabb, hogy a Magyarok között, még eddig ugyan, a Köznépnel vagyon a tiszta Magyarság, az olyan Köznépnel tudniillik, a mely leg kevesebb idegen Nemzetűekkel vólt eleitől fogva megegyedve.”²² Ez a kitétel meghatározza azt a nyelvi réteget, melyből az analógia megállapítására szolgáló szavak és szabályok kikerülhetnek. Az *Előljáró beszéd* a nyelvi funkciók szerint némileg differenciálja ezt a nyelvi réteget, megállapítva, hogy a köznép nyelvében is vannak olyan stílusértékű szavak, melyekkel „Predikáziókban, Könyv írásbann, illetenség nélkül nem lehetne élni.”²³ A köznép beszédének megítélésekor, mint mondja, figyelembe kell azt is venni, hogy a beszéd bárdolatlansága származhat a kiejtésből és abból, hogy a köznép életmódjából fakadóan „mindenkor tsak alávaló ’s közönséges dolgokról szokott beszélni. [...] De fordítsa tsak valaki a Köznép beszédének módját, illendőképpen elrendelve, derék dolgoknak előadására úgy, hogy semmi idegen és erőltetett tziírázatokkal ne éljen; meglátja maga is, más is, mely szép, világos, és magát kedveltető tiszta Magyarság lészen az.” A szerkesztők hangsúlyozzák, „hogy akármely derék és magas dolgokat is elő lehet a Köznép Nyelvén adni, és hogy nem is jó Magyarság az, a melyet a Köznép könnyen meg nem ért”,²⁴ hiszen a vallásbeli dolgokat a köznép is megérti. Így vélik tehát bizonyítottnak, hogy az általuk preferált nyelvi réteg minden igénynek eleget tud tenni, kifejezőképessége nem korlátozott. A fordításra visszatérve leszögezik, hogy a magyar nyelv keleti természetű, ezért a nyugati nyelvekből fordított művek kárt tehetnek a nyelv tisztaságában. Így jutnak el arra a megállapításra, hogy „a Magyar Nyelv gyarapítására ’s ékesítésére, nem csak nem elégséges, hanem még eddig alkalmatlan eszköz is az, hogy mennél többen írjanak ’s fordítsanak Magyar Könyveket”.²⁵

Az anyanyelv tisztaságának helyreállítását és megőrzését egy társaság felállításától és egy normatív nyelvtan megszületésétől remélik a szerkesztők. A társaságnak „olylan tanult személyekből” kell állni, „a kik nem tsak született Magyarok, hanem annakfelette Hazánkban olyan részében nevelkedtek ’s jutottak ember korra, a melybenn idegen Nemzetűek, eleitől fogva leg kevesebbenn lakoztak”. A társaság feladata és kötelessége pedig az lenne, hogy a magyarul „kijött ’s kijövő Könyveket, egyszer egyiket, másszor másikat” nyelvhelyességi szempontból megvizsgálja, a hibákat kijegyyezze „és a Magyar Újság Írók által, vagy más kirendelődhető módon, közönségessé” tegye. Azt ugyan nem lehet várni, hogy e testület „ítélet tételét, mint tökéletest és tsalhatatlant, az egész haza tartozzon mindenben bévenni, ’s magát annak alája vetni”, de az remélhető, hogy e fejtegetések hatására a „fundamentomos okokkal” hibásnak ítélt fordulatokról a nyelvet tuda-

²¹ DebrGr, XVII–XVIII.

²² DebrGr, XVIII.

²³ DebrGr, XVIII.

²⁴ DebrGr, XIX–XX.

²⁵ DebrGr, XXII.

tosan használók rétege igyekszik leszokni.²⁶ A szükségesnek tartott grammatika az anyanyelv természetét tárná fel és szabályait rögzítené, „hogy azt az egész Haza bévénné, és mind írásbeli, mind beszédbeli Magyarságát, a szerint intézni jónak ítélné.” Az így rögzített norma elterjedése számos nehézségbe ütközne, „mindazáltal – vélik a szerkesztők –, lehet talám reményleni, hogy Nyelvünk gyarapodásának közönséges szeretete és kívánsága meggyőzi lassan ezen akadályokat”.²⁷

A szerkesztők kitérnek a nyelvtanuk által nem tárgyalt jelenségekre is. Itt említik a különböző dialektusok problémáját. Magyarozatként hozzák fel, hogy ők többnyire csak Debrecen környékén éltek, más dialektusokat nem ismernek, de hangsúlyozzák a nyelvjáráskutatás fontosságát, mivel „szép is, hasznos is lenne, egy tekintettel látni, Nyelvünknek különböző módjait ’s ágazatit, és ezenn útonn, sok ősi szavainkra reá találni.”²⁸ Nem érintik azonban azt a problémát, hogy a különböző dialektusok milyen arányban folynának be azoknak a nyelvi elemeknek és szabályoknak a meghatározásába, melyeket a tudós társaság és a normatív grammatika a nemzeti nyelv szintjére emelve általánossá kívánna tenni. A nem tárgyalt jelenségek között szerepel a „Magyar Poësis” is, „minthogy az nem tartozik szorossann a Grammatikára”.²⁹ E szűkszavú megjegyzésből nem lehet kivenni, hogy mit értenek a szerkesztők poézisen: a szoros értelemben vett verstant vagy tágabban a költői nyelv problémáját. Mivel a *Debreceni Grammatika* sehol sem tesz különbséget a nyelv művészi és köznapi alkalmazása között, a *poëzis* szót a szerkesztők valószínűleg a Csokonai és mások által emlegetett verscsinálás, azaz verstan értelmében használhatták.³⁰ Ilyen alapon igaz Csetri Lajos olvasata, aki szerint a *Debreceni Grammatika* „tagadja az irodalmi nyelvnek a művelt köznyelv fölé emelése szükségességét, bizonyosfajta ’népiességgel’ hangoztatja, hogy a legbonyolultabb és legmodernebb tudományos igazságokat is el lehet mondani népszerűen, közérthetően.”³¹

A nyelvtan készítői könyvüket nem a magyarul tanuló idegeneknek szánták, hanem arra törekedtek, hogy anyanyelvünk „természetének titkait, magoknak a Magyaroknak” felfedezzék, „változásainak elrejtett okait, benne lappangó Reguláit” felkeressék és napfényre hozzák.³² Munkájuk fő célját abban jelölték meg, „hogy Nyelvünknek azokat a különös és magános tulajdonságait fedezgesse-fel, a mellyekben más Nyelvek természetétől különbözik.”³³

A megközelítési módról, mellyel a *Debreceni Grammatika* a nyelvi jelenségekkel foglalkozik, elmondhatjuk, amit Margócsy István a Révai–Verseghy-vitáról megállapít:

²⁶ DebrGr, XXII–XXIII.

²⁷ DebrGr, XXIII–XXIV.

²⁸ DebrGr, XXIX.

²⁹ DebrGr, XXX.

³⁰ Vö. CSOKONAI, *A magyar prosodiáról* = CSOKONAI 1973, II, 150–151. Lásd még KÁRMÁN József, *A nemzet csinosodása* = KÁRMÁN 1955, 86–88; FÖLDI János, *A ’versírásról* = FÖLDI 1962, 11–13; KÖLCSEY, *A poézisről*, KÖM I, 389–396; KÖLCSEY, *Berzsenyi Dániel versei*, KÖM I, 420–421; KECSKÉS 1991, 193–201.

³¹ CSETRI 1990/a, 23. Lásd még TÖRÖS 1939, 518.

³² DebrGr, XXVIII.

³³ DebrGr, XXV.

elkerüli „a magasabb szintű nyelvi megnyilatkozások elemzését, s a retorikai jellegű kérdések felvetésétől” tartózkodik, így „a nyelvnek tisztán nyelvtanilag elképzelt alapszerkezetét járja körül: azaz a beszélő közösség nyelvi kompetenciájának grammatikai ideálját kívánja meghatározni”.³⁴ Az ily módon megfogalmazott nyelvi normát a *Debreceni Grammatika* egy létező nyelvjárásból vonja el, illetve ahhoz köti. A nyelvi változások meg az ingadozó gyakorlat helyességét az etimológia és az analógia eszközével határozza meg, az eredményt pedig követendő példaként állítja a közösség elé, azt sugallva, hogy módszerével a nyelvhasználat különböző területeire érvényes egységes normát tud felmutatni. Nem tesz tehát különbséget a köznapi és a költői nyelv között, ezért az utóbbit is kimerítően leírhatónak véli a grammatika eszközeivel. Tolnai Vilmosmal egyetértve mondhatjuk, hogy a „nyelvet grammatikus szemmel késznek, befejezettnek” tekinti, „nem pedig folyton változó, fejlődő működésnek”.³⁵ Mindez egy olyan kötött, a magyar specifikumot hangsúlyozó³⁶ nyelvmodellt eredményez, mely az idegenszerű nyelvi fordulatokkal együtt a szélsőséges purizmust is elutasítja, nem zárkózik el a jövevényszavak befogadásától, alig ad azonban lehetőséget a köznyelvi szokástól való eltérésre és a nyelv művészi igényeket szolgáló alakítására.³⁷ Így, mint Csetri Lajos fogalmaz: „nemcsak az írók szabad nyelvalkotó jogát veti el, de a felső irodalmi stíluszint újítását sem nézi jó szemmel”.³⁸

A debreceniség és Csokonai – ahogy Kazinczy látta

(a) Kazinczy és Debrecen szembenállása az irodalmi nyelv ügyében

„Én részemről azt tartom Debreczeniségnek – írja Kazinczy 1806 végén Szentgyörgyi Józsefnek –, midőn valaki mindent a’ maga szemével lát, a’ maga fülével hall, mint a’ sárgaság eszméletlen kórja, ’s vitatja, hogy a’ dolog nem Erscheinung, hanem Ding an sich selbst, ’s nem csendesén vitatja mint a’ subjective igazat látó, hanem kárhoztatva azt, a’ ki másként ítél, ’s magának tetszésében vad röhögésekre fakadva azok ellen, a’ kiknek az másképpen látszik holott az azoknak stúdiuma, nem az övé.”³⁹ Ez a Árkádia-pör idején született, elfogulatlanak nem éppen mondható meghatározás heves indulatról tanúskodik, és mint Mezei Márta elemzi, a testületi vélemény, vagy inkább egy régió

³⁴ MARGÓCSY 1990, 30.

³⁵ TOLNAI 1929, 76.

³⁶ Vö. CSETRI 1990/a, 209.

³⁷ Vö. CSETRI 1974, 253; CSETRI 1990/b, 15–16.

³⁸ CSETRI 1990/a, 23.

³⁹ Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, Széphalom, 1806. dec. 8. KazLev IV, 423–424. Lásd még Kazinczy Budai Ézsaiáshoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 308; Kazinczy Kis Imréhez, Széphalom, 1806. szept. 8. KazLev IV, 308–309; Kazinczy Cserey Farkashoz, Széphalom, 1806. szept. 30. KazLev IV, 344; Kazinczy Fazekas Mihályhoz, Széphalom, 1806. okt. 9. KazLev IV, 356–357; Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, Széphalom, 1806. okt. 31. KazLev IV, 387–388; KAZINCZY, *Magyarázó jegyzések a' Csokonai' sarköve eránt tett jelentésre* = CSOKONAI 1960, 288–289.

által megfogalmazott állásfoglalás elleni kifakadásnak a dokumentuma.⁴⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy Kazinczy nem mindig ilyen értelemben és ilyen összefüggésben használja a *debreceniség* kifejezést. Kiderül ez egy 1806 elején Nagy Gáborhoz írott leveléből, ahol utal egy korábbi Csokonairól szóló cikkére, melyben a *babér* szó stilisztikai értékéről beszélt. A *babért* Kazinczy konyhai szónak minősítette, és nem tartotta helyénvalónak emelkedett hangvételű költeményben.⁴¹ Ezzel kapcsolatban írja Nagy Gábornak, hogy „Csokonaiból akarátja ellen is sokszor kitör a’ Debreceniség”.⁴² Ebben az összefüggésben tehát Kazinczy egyértelműen azt nevezi debreceniségnek, amikor az alkotó egy magasabb stílusréteget igénylő műfaj esetén nem különíti el tökéletesen a mindennapi nyelvet a költőtől. Bármilyen legyen is tehát a debreceniség tartalma, azt biztonsággal megállapíthatjuk, hogy nem elismerő fogalomként szerepel Kazinczy szótárában.

Hosszú folyamat eredményeként mérgesedett el a két fél viszonya olyan mértékben, ahogy ezt az idézett megnyilatkozások mutatják. Az első összeütközés az 1780-as évek második felére tehető, amikor a jozefinista oktatásügyet pártoló Kazinczy iskolafelügyelői minőségében a vegyes felekezetű, úgynevezett közös iskolák szervezésekor szembe került a református egyház ellenállásával. A reformátusok ugyanis egyházuk autonómiáját féltve igyekeztek elkerülni, hogy iskoláikat állami ellenőrzés alá helyezték. A négy magyarországi egyházkerület a majd a *Debreceni Grammatika* szerkesztésében is részt vevő Domokos Lajos vezetésével, 1788-ban fölírást intézett a császárhoz a közös iskolák ellen.⁴³ Mivel Kazinczyt 1791-ben elmozdították állásából, a továbbiakban szinte kizárólag irodalmi ügyek állították szembe Debrecennel. A tét persze meggyőződése szerint itt sem volt kisebb, mint az iskolák esetében. Jól mutatja ezt az a levélváltás, mely 1810-ben közte és Berzeviczy Gergely között zajlott le. Berzeviczy valószínűleg a nemzeti nyelvről, illetve az irodalomról fejtette ki, hogy „Sok más hasznosabb és szebb következtetésű foglalatossághoz kezdhetnénk [...], a mellyek által hazánknak azon boldogságára utat nyithatnánk, mellyel a’ gazdagon adakozó természet bennünket kínál, de a’ vezető eszközöket mindig elmellőztük.” Kazinczy feleletének egyszerű magabiztosságából az csendül ki, hogy Berzeviczy olyan alapproblémát vet fel, melyre személyes meggyőződésből fakadó, kiérlelt válasza van: „Nemesebb és hasznosabb foglalatosság nem lehet, mint a hazai nyelvet a legfőbb tökéletességre vinni. [...] a história bizonyítja, hogy ha valahol a’ *Jó* gyökeret vert, ott mindig a’ *Szép* készítette az utat. [...] A poesis és mindaz, a’ mi ezzel szorosabb vagy tágabb összeköttetésben vagyon, a’ legszebb virága az emberi elmének, az pedig nyelv nélkül nem virágozhatik; [...] s a’ nyelv alatt minden nemzetnek a’ maga saját nyelvét értem.”⁴⁴ Azáltal, hogy Kazinczy a nemzeti nyelv fejlesztését a poézis, a szép és a jó összefüggésrendszerébe helyezi, morális távlatot ad az általa képví-

⁴⁰ MEZEI 1994, 39–42.

⁴¹ KAZINCZY *Cikke a „babér” szóról* = CSOKONAI 1960, 199, 587. Vö. DEBRECZENI 1997. Ezúton köszönöm Debreczeni Attilának, hogy tanulmánya kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.

⁴² Kazinczy Nagy Gáborhoz, Kázmér, 1806. ápr. 29. KazLev IV, 137.

⁴³ VÁCZY 1915, 166–172; EMBER 1939, 64–67; KOSÁRY 1983, 462.

⁴⁴ Kazinczy Berzeviczy Gergelyhez, Széphalom, 1810. júl. 23. KazLev XXII, 255–256. Berzeviczy levele elveszett vagy lappang. Az idézett részt csupán Kazinczy válaszából ismerjük.

selt ügynek. A végcél a jó, előmozdítása pedig minden egyes közbülső állomásnak megadja a saját funkcióját és értelmét. A 18. század végén, a 19. század elején a nyelv és irodalom művelése sokaknál összekapcsolódott a nemzeti lét ügyével,⁴⁵ ami világossá teszi, hogy a nyelvkérdés önmagán messze túlmutatóvá vált, és nagyrészt ezért kavart évtizedeken keresztül szenvedélyes vitákat. Kazinczy és Debrecen szembenállásának is az volt az egyik legfőbb oka, hogy a nyelvkérdésben más nézeteket vallott a két fél.

Visszatekintve ifjúkorára, Kazinczy mint későbbi törekvéseit meghatározó élményről számol be Báróczi Marmontel-fordításának megismeréséről. A sárospataki könyvtáros elmarasztalólag beszél a könyv nyelvezetéről, az ifjú Kazinczy ellenben lelkesedik érte: „Én azt szeretém meg, amit a bibliothecarius gyalázott, s attól borzadtam vissza, amit magasztalt. [...] Ő vala örök olvasásom ezentúl, s már akkor feltevém, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni, minden erőmmel, ami lesz.”⁴⁶ Arról a Báróczi Sándorról van szó, aki La Calprenède *Kassandra* című regényének 1794-ben megjelenő magyar nyelvű kiadásához csatolt utószavában felidézi néhány barátjának véleményét, akik a kiadásra szánt könyvben a „szoknak bizonyos öszve alkotását [...] hibásnak tanálták”. A fordító elismeri, hogy „a’ szollás mestersége (Syntaxis) ellen” vétett, de mint mondja, megesmértette kritikusaival, hogy szövege „az ékesen szollás (Rhetorica) szerint légyen”. Magyarozatként pedig kifejti, hogy a görögök és a latinok is újítottak nyelvi alakzatok kölcsönzése útján, a franciák pedig „még mái napig-is a’ görögből és déákból szedik a’ gyöngyöket, mellyekkel nyelveket gazdagittyák”. Ez az út a magyar számára már csak azért is nyitva áll, mert az elődök is folyamatosan így újították a nyelvet.⁴⁷ Ezen elvekről Horváth János megállapítja, hogy megfogalmazója „másodrangra szállítja a nyelvérzék, a grammatika szabályait, csak hogy »az ékesen szólás szerént« szépen írhasson. A szép az első követelmény. *Báróczy az első, ki a nyelv újjáalkotásában a szépet hangoztatja főkellékül.*”⁴⁸

A történetek szentimentalizmusán túl,⁴⁹ mint Szauder József mondja, „a szép új stílus”, a „ritmikus és szépen elrendezett mondatzövé, a drámai tömörséggel megfűrt szabatosság és nyelvtisztaság, no meg a franciás idegenszerűség”⁵⁰ volt az, ami megragadta a fiatal Kazinczyt. Azt tehetjük ehhez hozzá, hogy az idegenszerűségek tudatos vállalása is hathatott rá,⁵¹ és a 80-as évek második felében hasonló gyakorlatot követve jelentette meg fordításait, melyek bevezetőjében mindig megemlékezett példaképéről: „Bóldog, aki *Bárótzyval* – a selypítő – franciává vált *Bárótzyval* – futni mer! – Nékem

⁴⁵ BENKŐ L. 1982, 10–11; BÍRÓ 1994, 119–141.

⁴⁶ KAZINCZY, *Pályám emlékezete* = KAZINCZY 1979, I, 238–239. Vö. TOLDY 1987/b, 33–35; KAZINCZY 1960, I, XX–XXI.

⁴⁷ BÁRÓTZI 1794, *A fordítónak szavai*, a mű végén három számozatlan lap.

⁴⁸ HORVÁTH J. 1901, 34.

⁴⁹ LÖKÖS 1982, 511.

⁵⁰ KAZINCZY 1960, I, XXI.

⁵¹ Vö. „Tudom, sokak tanálatnak, kik erőltetett fordításnak fogják mondani írásomat: de bátorkodom bizonyoságul idézni azokat, kik franciául is olvasták, ha lehetett-e ezt a nyelvnek szűk voltára nézve másként magyarra fordítani?” *Erkölti mesék*, mellyeket frantziából fordított BÁRÓTZI Sándor magyar nemes testőrző, *Előljáró beszéd* = LÖKÖS 1982, 12.

nyomdokait csókolni, *Őtet* távolról követni, – közhelyen Barátomnak nevezni, – ez ért tárgyat! – nyert dicsőség!”⁵² Báróczi lett számára a követésre méltó modern magyar irodalmi kánon első számú írója. A művészi nyelvhasználat olyan példáját látta benne, mely nem köti az író célképzetében megjelenő nyelvet egy valóságosan használt, jól körülírható dialektushoz, és ezáltal szabad utat enged mind a művész egyéni nyelvalkításának, mind a fordítás eredeti szövegéhez igazodó, idegennek tűnő, de szépnek ítélt fordulatok és szerkezetek alkalmazásának. (Ezt az elvi álláspontot nem befolyásolta az a tény, hogy Kazinczy későbbi gyakorlatában az irodalmi nyelvet meglehetősen makacssággal az északeleti nyelvjárásból akarta kifejleszteni.⁵³) Mindebből érthető, hogy szinte megjelenése pillanatától energikusan fordult szembe a *Debreceni Grammatika* nyelvmodelljével. Már fogsága idején a Kis Jánoshoz küldött levelében egyrészt elismeri, hogy a könyvnek „sok igen jó materialéjai vannak”, másrészt pedig gúnyos arisztokratizmussal eltúlozza a *Debreceni Grammatika* „népiességét”, mondván, hogy az a henteseket, szappanosokat és sulyomkofákat teszi „nyelvünknek Polykletusi Kánonjává”. Némely sértődöttséggel azt is megjegyzi, hogy az ilyen közönség a Báróczi-féle elveken alapuló magas stílusrétegbe tartozó fordításait magyartalannak fogja tartani.⁵⁴ Látható, hogy Kazinczy elsősorban nem a nyelvészeti szempontból hibásnak vélt állítások miatt marasztalja el és támadja a *Debreceni Grammatikát*, hanem azért, mert a meghonosítani szándékozott irodalmi eszményét látja veszélyeztetve általa.⁵⁵

Kazinczy Báróczi-élménye szorosan összefügg azzal, ahogy a nyugat-európai és különösen a modern német irodalmat és fejlődését megítélte. 1793-ban úgy ír a kortárs német írók munkáiról, hogy azok ismerete nélkül „haszontalan igyekszik valaki hazai Literatúránkat boldogítani”, Csokonaival kötött ismeretsége elején pedig saját művein kívül Ewald Kleist- és Bürger-kötetet küld barátjának, költői fejlődését előmozdítandó.⁵⁶ A német irodalom iránti tisztelete évtizedek múltával sem változik, hiszen 1815-ben a fiatal Bölöni Farkas Sándort ugyanebben a szellemben irányítja: „Göthével ismerkedjél meg és Göthével, és ismét meg ismét Göthével. Az én bálványom mindenben ő. 'S Lessinggel, Klopstockkal, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal. A' többinek félve higgy, Göthének, kiben görög lélek lakik, vaktában.”⁵⁷ A fogság után sokszor hangoztatott tétele, hogy kora német irodalmának nagyjai főként azért voltak képesek az általa csodált magasságig emelkedni, mert neológus módjára bántak a nyelvvel, azaz a klasszikus és külföldi irodalmak idegen, de szépnek ítélt nyelvi megoldásait is törekedtek saját műve-

⁵² *Bácsmegyeynek össze-szedett levelei* = LÖKÖS 1982, 359. Lásd még GESZNER' *Idylliumi* = LÖKÖS 1982, 207; Kazinczy B. Id. Ráday Gedeonhoz, Kassa, 1788. máj. 19. KazLev I, 180.

⁵³ Vö. CSETRI 1990/a, 72–73.

⁵⁴ Kazinczy Kis Jánoshoz, Brünn, 1797. nov. 16. KazLev II, 421, 422. Vö. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, h. n., 1804. febr. 24. KazLev III, 172; Kazinczy Budai Ézsaiáshoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 310; Kazinczy Kis Jánoshoz, Ér-Semlyén, 1805. júl. 14. KazLev III, 378; Kazinczy B. Prónay Lászlóhoz, Ér-Semlyén, 1805. júl. 15. KazLev III, 386–387; CSETRI 1990/a, 42–44.

⁵⁵ Vö. CSETRI 1985, 52; CSETRI 1990/a, 43.

⁵⁶ Kazinczy Kis Jánoshoz, Regmec, 1793. júl. 27. KazLev II, 297; DEBRECZENI 1997.

⁵⁷ Kazinczy Bölöni Farkas Sándorhoz, Széphalom, 1815. okt. 22. KazLev XIII, 241. Vö. FRIED 1989, 238–243.

ikbe átültetni, a hazai irodalomban elfogadtatni, és ezáltal művészi nyelvük kifejezőkészségét fejleszteni. Ellenfelei érvelésével szemben sokszor hangoztatja, hogy „a’ német nyelv, noha szintűgy anya nyelv és idegen a’ franczhoz, mint a’ magyar az a’ némethez, sok Gallicizmust ajándékozott meg a’ maga honosságával [...] és ez által azt nyerte, hogy a’ mostani német nyelv – a’ Klopstock, Wieland, Göthe és Schiller nyelve ezerszerre szebb, bővebb, nemesbb a’ Canitz, Opitz nyelvénél”.⁵⁸ Kazinczy és köre törekvéseinek irodalmi motivációit illetően tehát egyetértünk Margócsy István megfogalmazásával, miszerint a „neológia [...] aligha volt más, mint a modern nyugati irodalom iránti nosztalgia által kiváltott, irodalmi-stilisztikai átalakulást célzó újító vállalkozás”.⁵⁹ Ehhez csupán azt tehetjük hozzá, hogy Kazinczy saját módszerét is a fejlettnak tartott irodalmak történetének tanulságai alapján próbálta kialakítani. Azt „állítom – írja 1806-ban –, hogy ha mi a’ Magyar nyelvvel azt cselekszszük, a’ mit Klopstock, Göthe, Wieland, Schiller a’ Németével, a’ Magyar literatúra fél század alatt olly formán fog a’ Tinódi Sebestyén és Ilosvai korabeli literatúrához hasonlítani és nem hasonlítani, mint a’ Klopstock etc. korabeli Német Írók’ munkái hasonlítanak és nem-hasonlítanak a’ Hans-Sachs etc. munkájikhoz.”⁶⁰

Kazinczy tisztában van azzal, hogy az ilyen elvekre épülő gyakorlat szemben áll a nyelvnek a lényegében szokáson alapuló működésével. Már nyelvújítási vitáinak kezdetén, mikor még jobbára csak leveleiben fejtegeti fordítási gyakorlatában alkalmazott felfogását, elmarasztalja a debreceni Szentgyörgyi Józsefet, aki kifogásolja idegenszerű újításait, ugyanakkor ő maga is vallja, hogy „bizonyos értelemben és bizonyos határig kötelessége minden Írónak, hogy úgy szöjljon, a’ mint a’ szokás kívánja”, de azonnal hozzáteszi, hogy ő inkább arra a dicséretre vágyik, „a’ mit Göthe és Klopstock nyert a’ Német nyelv’ újításai által”. Az újítások alkalmazásával kapcsolatban pedig egyrészt büszkén hivatkozik Klopstock azon mondására, hogy a közönségnek kell megtanulnia őt érteni, másrészt vezérelyként szabja az óvatosságot: a szokatlanság okozta „kedvetlenséget” azzal kell ellensúlyozni, hogy az olvasó számára „édes” legyen az idegenül csengő fordulat, melynek egyszersmind *szükséges* voltát is éreztetni kell.⁶¹ Ez utóbbi kitétel értelemszerűen magába foglalja azt a most éppen nem hangsúlyozott meggyőződést, hogy a magyar irodalmi nyelv adott állapotában nem képes eleget tenni a művészi igényeknek. A néhány nappal később Kis Jánoshoz írott hasonló tárgyú levelében Kazinczy fordítói tapasztalatára utalva kérdezi: „Ki nem érzi, mennyire szegény a’ mi nyelvünk, ha valaha az idegen nemzeteknek valamelly Classicusát akarta fordítani?”⁶² E szegénység belátása kell tehát ahhoz, hogy az olvasó elfogadja az új magyar művekben előforduló

⁵⁸ Kazinczy Virág Benedekhez, Kóly, 1802. okt. 31. KazLev II, 500–501. Vö. THIENEMANN 1912, 39–41; BENKŐ L. 1982, 26–32.

⁵⁹ MARGÓCSY 1981, 755. Vö. VÁCZY 1896, 133; CSETRI 1986/a, 33–42; CSETRI 1990/a, 209.

⁶⁰ Kazinczy Horváth Ádámhoz, Széphalom, 1806. júl. 15. KazLev IV, 207.

⁶¹ Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, Ér-Semlyén, 1804. febr. 5. KazLev III, 152–153.

⁶² Kazinczy Kis Jánoshoz, Ér-Semlyén, 1804. febr. 12. KazLev III, 158–159. Lásd még KAZINCZY, *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* [1819] = KAZINCZY 1979, I, 823–826; Kazinczy Klauzál Imréhez, Széphalom, 1821. máj. 8. KazLev XVII, 443; Kazinczy B. Prónay Sándorhoz, Széphalom, 1821. jún. 16. KazLev XVII, 472–473.

idegenszerűségeket, és azokat a mellőzhetetlen nyelvbővítés szükséges kellékének tekintse. Ezért Kazinczy 1802-ben debreceni ismerőseivel vitatkozva nem mint eldöntendő kérdést teszi fel, hogy „nyelvünk már abban az állapotjában van e, a’ melyben maradnia kell? elégséges e kinyomni minden ideákat, minden nülanszokat?”⁶³

A magyar nyelv adott állapotának megítélése olyan kérdés, melynek jelentős szerepe van annak magyarázatában, hogy Kazinczy miért bánik olyan kritikusan a *Debreceni Grammatika* szemléletével. Mint korábban már érintettük, az *Előljáró beszéd* támadja a xenologizmusokat, és azt teszi a jó magyarság mércéjévé, hogy a mondandó a köznép számára is érthető legyen, hiszen mint a vallásbeli dolgok mutatják – szól az érvelés –, a köznép nyelvén bármely „derék és magas” dolgot elő lehet adni.⁶⁴ Kazinczy ezekből a megállapításokból azt olvassa ki, hogy a *Debreceni Grammatika* nem tartja szükségesnek a nyelv bővítését, és „Debrecen ott akar maradni mindég, a’ hol volt”.⁶⁵ Ingerülten magyarázza vitapartnereinek: „Csak a’ kiholt nyelveket illeti az, hogy ne szóljunk másképpen, mint *szóllva már volt*”, és gúnyosan utasítja el a közérthetőséget mint a szépirodalom nyelvi mércéjét: „rendes [itt: különös, furcsa] tiszta előadás volna, ha az Új ízetű Írók úgy írnák a magok munkájokat, mint a’ predikálóink mondják a’ gubás auditorium számára tanításaikat”.⁶⁶ Helyzetfelmérés és célkitűzés összhangban van a két vitapartner saját gondolati rendszerén belül, az eltérő elképzelések azonban egymással merőben ellentétes törekvéseket és érvelést eredményeznek. A *Debreceni Grammatika* célja, hogy a veszélyeztetettnak látott, de még éppen megmenthetőnek vélt magyar nyelvi specifikumot megőrizze. Az *Előljáró beszéd* központi problémája, hogy a modern magyar irodalom a nyelvet rontja és rúti, mert sokszor nem a nyelv természetének megfelelő szólásokat alkalmaz. A feladat tehát számukra az, hogy a romlatlan magyar nyelvet, mely az idegenekkel legkevésbé keveredett köznép körében található, visszahelyezzék jogaiba, azaz elterjesszék és normává tegyék az egész nyelvközösségben. Ezzel a lényegében értékörző állásponttal szemben Kazinczy az értéklehetőségek valóra váltását képviseli. Kora magyar irodalmi nyelvét nem a megvalósult, hanem a lehetséges értékek terepének tekinti. „Remek Originált írni, nem nekünk adatott, hanem unokáinknak fog adatni” – magyarázza fordítói programjának védelmében.⁶⁷ Az esztétikailag kiművelt nyelvet feltételnek tartja ahhoz, hogy a jövőben az európai viszonyításban is maradandó művek jöhessenek létre. Számára – mint Bíró Ferenc fogalmaz – „nem a magyar nyelven megvalósított mű bír elsősorban és közvetlen módon értékkel, hanem a nagy művek létrehozására alkalmas nyelv.”⁶⁸

⁶³ Kazinczy Virág Benedekhez, Kóly, 1802. okt. 31. KazLev II, 501.

⁶⁴ DebrGr, XIX–XX.

⁶⁵ Kazinczy Cseréy Farkasnak, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 303. L. még Kazinczy Berzsenyire, Széphalom, 1810. jan. 22. KazLev VII, 233.

⁶⁶ Kazinczy Budai Ézsaiáshoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 309. Vö. Kazinczy B. Prónay Sándorhoz, Széphalom, 1815. dec. 21. KazLev XIII, 364.

⁶⁷ Kazinczy Majtényi Lászlóhoz, Széphalom, 1808. ápr. 30. KazLev XXII, 227. Vö. Kazinczy Aranka Györgyhoz, Széphalom, 1810. júl. 1. KazLev VIII, 2–3; Kazinczy Kölcseyhez, Széphalom, 1817. jún. 14. KazLev XV, 242; KAZINCZY, *Ortológus és neológus...* = KAZINCZY 1979, I, 833–834.

⁶⁸ BÍRÓ 1994, 136.

Törekvései célképzetének egyik legfontosabb eleme a nyelvideál. Ez a fogalom vitáiban formálódva alakult ki, és kristályosodási pontja már abban a fent idézett 1802-es levelében felfedezhető, melyben a költői nyelv értékeléséhez a művészet szabta igényeket ajánlja szempontul. 1805-ben Cserey Farkasnak küldött beszámolójában értelmezi az irodalmi nyelvről folyó vitát. Azt tekinti a lényegi kérdésnek, hogy „Nyelvünket kell e, szabad e a' Nyugoti nyelv geniusa⁶⁹ szerint modellezní, hogy az ő munkájikat szabad e példány gyanánt kitenni magunknak”. Saját nézeteinek ismertetésekor kifejti, hogy a nemzet, melynek literatúrája csak kialakulóban van, de szomszédai előbbre vannak, észrevehetetlenül a fejlettebbek követőjévé válik. A debreceniek károsnak tartják, és meg akarják akadályozni ezt a folyamatot, míg ő úgy ítéli, hogy sok hasznot hajthat a fejlett külföld hatása. Azzal érvel, hogy az „Aestheticus Irónak nem azt kell kérdezni: *Szóllanak e így, és szóllott e már így más?* (Ez a' kérdés csak a' ki holt Nyelvekre való) hanem ezt: *lehet e nekem így szóllani, hogy szóllásom elegans, energicus, új zengésű szóllás legyen?*” Saját álláspontját azzal teszi egyértelművé, hogy a képzőművészekre és építészetre utal: ők is a nyugat-európai remekművek tanulmányozásával képezhetik eredményesen magukat.⁷⁰ Csetri Lajos joggal állapítja meg, hogy az irodalmi nyelv normájának itt adott körülírása már azt a fogalmat fedi, melyre a tízes években a nyelvújítási viták kulcsszövegeiben⁷¹ a *nyelvideál* kifejezéssel utal majd Kazinczy.⁷² 1814-ben a *Báróczy Sándor élete* című tanulmányában a közérthetőség művészi normaként való alkalmazása ellen érvelve kijelenti, hogy az (irodalmi) nyelv esetében nem a közérthetőséget biztosító szokáshoz való igazodás „a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, a mit a lélek gondol és érez.*”⁷³ Ez a meghatározás jól mutatja, hogy a nyelvideál fogalma egyszerre zárja magába a művészi kommunikáció funkcionális és esztétikai összetevőit. Az esztétikai szempont érvényesítése által Kazinczy megkülönbözteti magát azoktól, akik csupán a grammatikailag és lexikográfiailag rögzíthető szokás alapján ítélik meg a szépirodalmi művek nyelvét. Ezért írja Nagy Gábornak, hogy „más az Aestheticus író dolga, más a Lexicographusé 's Grammaticusé”,⁷⁴ és Révai Miklósnak, hogy míg Révai „mindenben a' régi-ek' auctoritását” keresi, neki kedves az új, „kivált ha a' szót és szóllást szebbé teszi, vagy az újabb nyelvek szerint nűanszolja az ideákat”.⁷⁵ A nyelv ideálja változatlanul fontos szerepet tölt be a szépirodalom nyelvi normájának talán legárnyaltabb elvi meghatározásában, melyet az 1819-ben megjelent *Ortológus és neológus*ban adott közre. E szerint a fentebb nemből szabad az írónak mindaz, „*amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a*

⁶⁹ E fogalomról lásd BENKŐ L. 1982, 9; MEZEI 1994, 202–205.

⁷⁰ Kazinczy Cserey Farkashoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. *KazLev* III, 303–304. Lásd még Kazinczy Budai Ézsaiáshoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. *KazLev* III, 310. A fejlett külföld hatásáról lásd KAZINCZY, *Ortológus és neológus...* = KAZINCZY 1979, I, 816–817.

⁷¹ Lásd KAZINCZY, *Báróczy Sándor élete* = KAZINCZY 1979, I, 790; KAZINCZY 1817, 104–105.

⁷² CSETRI 1974, 265. Vö. THIENEMANN 1912, 52–55; TOLNAI 1929, 111–112; SZAUDER József, *Bevezető* = KAZINCZY 1960, I, XCVI; BENKŐ L. 1982, 9–10.

⁷³ KAZINCZY, *Báróczy Sándor élete* = KAZINCZY 1979, I, 790.

⁷⁴ Kazinczy Nagy Gáborhoz, Kázmér, 1806. ápr. 29. *KazLev* IV, 137.

⁷⁵ Kazinczy Révai Miklóshoz, Ér-Semlyén, 1806. jan. 4. *KazLev* IV, 5.

magyar nyelv természete (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség multhatatlanul parancsol.”⁷⁶ Ez a részlet a nyelvideál tartalmát ismertnek veszi, és csupán annyiban pontosítja a korábban idézett megfogalmazást, hogy hangsúlyozza a fogalom egyetemes voltát („minden nyelvek ideálja”). Abban az értelemben viszont lényegesen precízebb a szöveg, hogy a fentebb nemű írások normáját befolyásoló tényezők egymáshoz való viszonyát világosan meghatározza. Azzal szemben, hogy Kazinczy számos esetben nem eléggé árnyalt megjegyzéseket tett a nyelvszokás szerepéről,⁷⁷ most ezt is gondosan tisztázza. Az egyetlen tiltó mellett három különböző fokozatú előíró jellegű mozzanata van a meghatározásnak. Ez utóbbiak a nyelvideál, a klasszikusokon nevelkedett ízlés és a szükség. Mivel e három elvárás értelmezési tartománya nem szükségszerűen esik egybe, és együttes megvalósulásuk van kitűzve célként, az elvárások egymás számára megszorító tényezőkként jelentkeznek. A szabály megfogalmazásának azt a módját követi Kazinczy, mely a megengedett cselekvések tételes felsorolását implikálja, hisz szövege nem a „szabad, amit a törvény nem tilt”, hanem a „szabad, amit a törvény megenged” elve alapján született. Ugyancsak a tételes felsorolást implikáló elv alapján határozza meg a magyar nyelv természetével kapcsolatos tisztán megszorító jellegű kitételt. A nyelv természetének fogalma a sokszor emlegetett szokást is magába foglalja,⁷⁸ és meghatároz egy adott szempontú normakontrollt, de maga nem olyan tényező, melynek esetleges *korrekciós* szerepén túl *mintaadó* funkciója lenne a létrehozandó nyelvi gyakorlat kialakításában. Kazinczy egész újtói pályáján számolt a szokással mint figyelembe veendő tényezővel, bár egyes megnyilatkozásaiban a vita állásától függően különböző módon hangsúlyozta ennek fontosságát. A Debrecennel folytatott vita szempontjából azért van jelentősége az elmondottaknak, mert miközben a *Debreceni Grammatika* „önelvű nemzeti nyelvi normát igyekezett kiharcolni”,⁷⁹ a szokást tette a mintakövetés legfontosabb elemévé, és így a neológia lényegét ellehetetlenítő elvet fogalmazott meg. A magyar nyelvi specifikum megőrzése Kazinczy számára is mellőzhetetlen feladat,⁸⁰ de ő láthatólag eleget vett tenni ennek a követelménynek azzal, hogy a magyar nyelv természetéhez való igazodást mint ellenőrző szempontot beiktatta normarendszerébe.

A latin és a modern nyugati irodalmak történetének tanulságai alapján nem félt, hogy a xenologizmusok használata miatt elvész a nyelv nemzeti karaktere, és az sem volt számára kérdéses, hogy nyer-e a „nyelv és szóllás” elváltoztatásával a’ literatúra és a’ Nemzeti

⁷⁶ KAZINCZY, *Ortológus és neológus...* = KAZINCZY 1979, I, 832.

⁷⁷ Lásd pl. Kazinczy Pápay Sámuelhez, Széphalom, 1811. márc. 11. KazLev VIII, 379–380; Kazinczy Engel János Keresztélyhez, Széphalom, 1814. márc. 19. KazLev XI, 292; KAZINCZY, *Jelentés a’ Klopstock’ Messziása’ eránt* (1816. jan. 16.), KazLev XIII, 481. Vö. CSETRI 1990/a, 84.

⁷⁸ Vö. CSETRI 1990/a, 84.

⁷⁹ CSETRI 1990/a, 209.

⁸⁰ Lásd a fentebb már idézett levelet: Kazinczy Berzeviczy Gergelyhez, Széphalom, 1810. júl. 23. KazLev XXII, 255–256; *A Tövis és Virágok* tervezett második kiadásának kéziratban maradt jegyzetei (1816) = KAZINCZY 1879, I, 244; KAZINCZY, *Ortológus és neológus...* = KAZINCZY 1979, I, 816.

Génius, vagy nem”.⁸¹ Elismerte ellenfelei állítását, hogy a neologizálás általa javasolt és gyakorolt módja erőszakot a nyelven, de ezt a fejlődés érdekében elkerülhetetlennek ítélte. „Nézzük-el a’ száz esztendővel ezelőtt élt Német Írókat – írja 1805-ben több levelezőtársának is –, és azokat a’ kik 50 eszt. oltá éltének, nézzük-el, mely erőszakot vittek véghez nyelveken és ez által mennyire mentek? Ha csak illy erőszak által juthat el a’ nyelv annyira, nem akarjuk e, hogy a’ mi Nyelvünk is szenvedje az erőszakot.”⁸² Néhány évvel később Aranka Györgyhöz írott levelében bocsátkozik hasonló fejtegetésekbe úgy, hogy saját neologizmusát azok elveivel állítja szembe, kik a szokásnak tulajdonítják a legfontosabb normaalkotó szerepet: „egy némellyikünk azt tartja jó Magyarságnak, a mit a szokás sanctionált: más némellyikünk nem a szokást tartja Kánonnak, hanem azt nézi, hogy millyennek kell lenni a nyelvnek, hogy az légyen a minek lennie kell, ha bár erőszakkal esnék is – vagy [...] azt tanítja, hogy a szépírónak szabad a szokást megelőzni s vezetni, a helyett hogy azt mindég követné.”⁸³ Batsányival szemben, ki a magyar nyelvet olyan szűz leányhoz hasonlította, aki „semmiféle erőszakot el nem szenved”, és akit csak a szerencsés csillagzat alatt született ifjúnak illő módon lehet elnyerni,⁸⁴ Kazinczy pszichologizálva szövi tovább a képet mondván, hogy „erőszak és erőszak között van különbség ’s vannak erőszakok, a’ melyek olly kedvesek, hogy minekutána meg vannak téve, ’s látjuk, hogy nem estek rosszúl, még örülünk is, hogy elkövetettek.” A továbbiakban pedig arra mutat rá, hogy végső soron a kész műalkotás minősége dönti el, hogy ki választott a nyelv alakításában jó utat: „ki mondja meg, míg a’ munka nem dicséri a’ Mívészt, melyikünk az, a’ ki boldog csillag alatt született?”⁸⁵

A nyelvújítási vitákban résztvevők sokszor folyamodnak két olyan érveléshez, amely Kazinczy és Debrecen viszonyának szempontjából figyelmet érdemel. Az egyik az írók nyelvalkító szerepe, a másik a magyar nyelv eredetének kérdése. Láttuk, a *Debreceni Grammatika* az idegen hatásoknak legkevésbé kitett köznép nyelvéhez kötötte az egységesítendő nemzeti nyelvi normát. Ebből egyenesen következik az elvárás, hogy az írók ehhez a normához igazodjanak, illetve hogy a nyomtatásban megjelenő különféle műveik segítségével ezt a normát terjesszék. A Kazinczy által kitűzött cél, a külföldi irodalmak nyelvi szépségeinek áthozatala és meggyökereztetése a magyarban – akár idegenszerű újítások árán – a választott irodalmak, nem pedig egy adott köznepi nyelv szokás mintakövetését feltételezi. A feladat jellegéből eredően ez a törekvés kizárólag művelt, a külföldi irodalmat értő és ismerő írók célirányos munkájával tűnt megvalósíthatónak. A kérdés a vitatkozó felek számára úgy merült fel, hogy mennyire van joga az íróknak eltérni egy adott beszélőközösség nyelvi mintáitól. Kazinczynál az írók szerepének és

⁸¹ Kazinczy Horváth Ádámhoz, Széphalom, 1806. júl. 15. KazLev IV, 207.

⁸² Kazinczy Cserey Farkashoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 303. Lásd még Kazinczy Budai Ersaiáshoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 309.

⁸³ Kazinczy Aranka Györgyhöz, Széphalom, 1810. júl. 1. KazLev VIII, 3.

⁸⁴ BATSÁNYI János, [*Dolgozatok Ányos Pálról*] = BATSÁNYI 1960, 118–119. [Az idézet az 1798-ban Batsányi által kiadott Ányos-kötet bevezetőjéből származik.]

⁸⁵ Kazinczy Takács Józsefhez, Széphalom, 1815. júl. 10. KazLev XIII, 21. Lásd még Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, Széphalom, 1815. aug. 6. KazLev XIII, 54–55; Kazinczy Kőlcseyhez, Széphalom, 1815. aug. 6. KazLev XIII, 57.

nyelvteremtő jogának hangsúlyozása valószínűleg összefügg társadalmi presztizskérdésekkel is, de nyelvi, irodalmi programjának ugyancsak elengedhetetlen eleme. Újra és újra éles hangú megnyilatkozásokban fordult szembe azokkal, kik az írókat minden műfajban a szokáshoz kívánták igazítani. Egy 1814-es levelében szenvedélyesen írja: „Wehe dem, bey dem alles der u s u s entscheidet, und der sich dahin nicht aufschwingen kann, dass er wünsche, dass nicht der usus, sondern das Ideal einer vollkommenen Sprache dasjenige ist, welchem wir nähern müssen. Ich habe [Márton József] [...] aufmerksam auf den Wielandschen Aufsatz gemacht, in welchem Wieland gegen Adelung behauptet, dass die Sprache nicht durch das Volk, nicht durch seine Hauptstadt, sondern durch seine besten Schriftsteller ausgebildet wird.”⁸⁶ A Báróczi-életrajzba beszótt programszerű elméleti fejtegetésben Kazinczy visszatér a problémára, és megállapítja, hogy míg új nyelvet „a sokaság teremte: a már készet [...] nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, ahová az felhágat”, és hozzáteszi, a nyelvközösség (nép) akkor fogadja el az újdonságot, ha az „*multhatatlanul szükséges és széphanagsú*”, és ha „az író azzal gyakrabban nem él, mint illik, s stíljével a füleket elbájosolni tudja.”⁸⁷ A közönséget tehát óvatosan kell az újdonságokhoz szoktatni, de ez csak akkor jár eredménnyel, ha a létrejött szöveg a szépség követelményének eleget tesz, és ha az olvasót ráébreszti arra, hogy a magyar (irodalmi) nyelv kifejező eszközeinek hiányossága miatt az idegenes nyelvi fordulat használatára van kényszerítve az író. Az élő nyelvek pallérozása tehát az írók kezében van, és e tökéletesedési folyamatnak addig kell folytatódnia, amíg „a Tudományoknak 's Mesterségeknek minden nemeiben elégséges-számú nagy Írók által meg nem állapittatik.” Kazinczy, ki az elmondottakat vitathatatlan tényként kezeli, arról panaszkodik, hogy a magyar literátus körökben „még mindig paradoxon az, hogy a' Szép-Író, ha ugyan az, szabad hatalmu Ura 's Törvénytörője a' Nyelvnek, mint a' Grammaticus, ha csak Grammaticus, csak örje, rabja”. Majd hozzáteszi: „Ne féljünk hogy a' Szép-Író ezen hatalmával vissza-él”.⁸⁸ Az írók tehát Kazinczy neológiaiának nélkülözhetetlen megvalósítói. Az ő normaformáló szerepük fel nem ismerése veszélyeztetheti a távolabbi célok elérését. Ezért a *Debreceni Grammatika*, mikor tudós társaság kezébe szeretné helyezni a nyelvhelyességi kérdések megítélését, kardinális ponton kerül szembe Kazinczy törekvéseivel.

Közel hasonló súlyú, a frontok meghatározásában döntő szerepet játszó kérdés, hogy a vitában részt vevők milyen felfogást vallottak a magyar nyelv eredetéről, és ebből milyen következtetést vontak le nyelvművelési gyakorlatuk számára. Láttuk, az anyanyelv nemzeti jellegének megőrzése semelyik fél számára sem volt közömbös, a nyelv pallérozásában követendő eljárás megindoklásakor azonban fontos érvként került elő az eredet kérdése. A keleti eredetet hangsúlyozók természetellenesnek ítélték a nyugati nyelvek hatá-

⁸⁶ Kazinczy Engel János Keresztélyhez, Széphalom, 1814. márc. 19. KazLev XI, 292.

⁸⁷ KAZINCZY, *Báróczi Sándor élete* = KAZINCZY 1979, I, 794.

⁸⁸ KAZINCZY, *Jelentés a' Klopstock' Messziása' eránt* (1816. jan. 16.), KazLev XIII, 481. Lásd még *A Tövis és Virágok* tervezett második kiadásának kéziratban maradt jegyzetei = KAZINCZY 1879, I, 239–240; „Az élő népek [...] nyelvét a minden nemből nagy és minden nemből elégséges számú írók megállapítják s bérekesztik.” KAZINCZY, *Ortológus és neológus...* = KAZINCZY 1979, I, 817.

sát mutató xenologizmusokat. A *Debreceni Grammatika* például kiemeli, hogy „a Magyar Nyelv, mely a Napkeleti Nyelvek természetével bír, ha a Napnyugoti Nyelvek formájába öntődik, oda leszsz annak minden szépsége, ereje és tisztasága.”⁸⁹ Kazinczy többször foglalkozik elutasítólag ezzel az érveléssel. „Mi Napkeleti nemzet vagyunk! Ezt kiáltják – mutatja be ellenfeleit 1805-ben Cserey Farkasnak. – Jó; felelek én. Te tehát azt az Ifjat, a’ kit a’ Természet a’ Faragásra vagy Architectúrai tudományra szóllít, a’ helyett hogy a’ Róma omladékait nézetnéd vele [...] az Ázsia’ kunyhójinak rajzolgatása végett a’ Dón mellé igazítod?”⁹⁰ E sorok keletkezése napján Kazinczy megismétli gondolatmenetét Budai Ézsaiás debreceni professzorhoz írott levelében úgy, hogy a támadott érvelés forrásaként a *Debreceni Grammatikát* jelöli meg.⁹¹ Ez az okfejtés annyira alapvető Kazinczy számára, hogy 1808-ban Majthényi Lászlónak is megírja, azt emelve ki, hogy a pallérozott nyelvekből vett neologizmus „bővítheti, szépítheti” a nyelvet.⁹² Fontos látnunk, hogy Kazinczy nem vitatja a magyar keleti eredetét; sem ellene, sem mellette nem nyilatkozik. A képzőművészeti hasonlat segítségével csupán egy számára nem elfogadható gondolatnak következményeit mutatja be szellemesen úgy, hogy az saját nyugati mintakövetését igazolni lássék. 1816-ban bukkan fel egy olyan gondolatmenet, mely már oly módon vet számot a keleti eredet kérdésével, hogy okokkal indokolja saját neologizáló gyakorlatát. „Tudjuk hogy nyelvünk keleti nyelv és nem nyugoti – szögezi le –, s inkább érezzük e szerencse becsét, mint hogy erről lemondani akarnánk. Nem is tudjuk még, hogy valamelyikünket az a gondolat szállta volna meg, hogy ennek ebbeli tulajdonságát szentségtörő kezekkel illetni akarta légyen”. Bizonyságul egyebek közt arra hivatkozik, hogy a főnév előtt álló jelzőt az idegen nyelvek példájára senkinek sem jutott eszébe számban és esetben egyeztetni a jelzett szóval. Gondolatmenetét folytatva kifejti, hogy „minekutána a görög, deák, német, francia, olasz literatura nem csak a görögöknek, rómaiaknak, németeknek, franciáknak, olaszoknak hanem a magyaroknak is literaturája, s ez a tekintet közöttünk és ezen nemzetek közt egy rokonságot sző, mely ér annyit mint az a másik, mely által a zsidóknak, arabsoknak, töröknek, és tatárnak vagyunk rokonai: vétünk-e ha azokhoz szólván, a kik ezen lelki testnek szint úgy tagjai mint mi, a kik úgy szólunk, úgy ejtjük a szólást, hogy beszédünkön ki ismerszik, kinek társaságokban élünk?”⁹³ Kazinczy tehát egyrészt hangsúlyozza, hogy a nyelv grammatikai alapszerkezetét az újítások nem érintik, másrészt azzal védi meg, sőt mutatja elkerülhetetlennek az idegenes fordulatok használatát, hogy a magyar irodalmat a hosszú együttélés során érvényesülő hatások révén az európai népek irodalma részének tekinti, azaz nemzeti iro-

⁸⁹ DebrGr, XX–XXI.

⁹⁰ Kazinczy Cserey Farkashoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 303.

⁹¹ Kazinczy Budai Ézsaiáshoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 309–310.

⁹² Kazinczy Majthényi Lászlóhoz, Széphalom, 1808. ápr. 30. KazLev XXII, 226–227. Lásd még KAZINCZY, *Dayka élete* = KAZINCZY 1979, I, 772–774.

⁹³ KAZINCZY, *A Tövisek és Virágok* tervezett második kiadásának kéziratban maradt jegyzetei = KAZINCZY 1879, I, 244–245. Vö. Kazinczy Rummy Károly Györgyhöz, Széphalom, 1816. jan. 6. KazLev XIII, 389. Pontosítanunk kell Benkő Lorándot, aki azt állítja, hogy Kazinczy a magyar nyelvet „rokontalannak mondja”, majd idéz az *Ortológus és neológusból*, ahol a magyar mint „ismert rokon” nélküli nyelv említettik. (Kiemelés tőlem – Gy. L.) Vö. BENKŐ L. 1982, 13.

dalmunkban felfedezni véli – Csetri Lajos fogalmával élve⁹⁴ – az európai irodalmi modellhez való igazodást. Ez pedig a művészi kommunikációban ugyanúgy figyelembe veendő követelményeket állít az alkotó elé, mint a keleti eredetűnek elismert nyelvtani szerkezet.

Az eddigiekből láthatjuk, Kazinczy úgy értelmezi a nyelvújítási vitát, hogy az egyik oldalon azok állnak, akik a magyar nemzeti jelleg megőrzését kizárólagos szempontként hangoztatva egy dialektus grammatikai rendszeréhez és lexikai készletéhez igyekeznek kötni a nyelvi normát, míg ő a modern nyugati irodalmakhoz való kapcsolódás és felzárkózás jegyében egy elvben kötött normarendszer elfogadtatására törekszik, azonban az általa ajánlott viszonyítási pontokat olyan, gyakorlatban (nem pontosan definiált és egyébként is) nehezen definiálható fogalmak alkotják,⁹⁵ melyek az író számára meglehetősen nagy nyelvalkotói szabadságot biztosítanak. Az ortológia Kazinczy-féle értelmezésének egyik szemléletes példája a *Debreceni Grammatika*, melynek szellemét a széphalmi vezér – nem minden ok nélkül – kiterjeszti az egész városra, és így homályosan körvonalazódik a debreceniség fogalmának egyik fontos összetevője.

(b) Kazinczy és Debrecen szembenállása az irodalmi ízlés ügyében

A szorosan vett nyelvkérdésen túl – de attól nem függetlenül – más irodalmi tényező is szerepet játszott a Kazinczy és Debrecen közt kialakult feszültség létrejöttében. A neológia későbbi vezére már 1794-ben panaszkodott a debreceninek mondott ízlésre, mikor Pálóczi Horváth Ádámot úgy jellemezte, mint aki barátja a „Jónak, Igaznak, és Szépnek, a’ hol [...] boldogtalan Debreczeni gusztusa félre nem vezeti”.⁹⁶ Ugyanerre a feszültségforrásra világít rá az a tudósítás, melyet 1801-ben, alig néhány hónappal szabadulása után küldött Kis Jánosnak régiója ízlésbeli állapotáról: „Ez a vidék nem áldozik a’ Gratziaéknak. Itt magyar munkákat nem kapni. Zsebkönyvedet még nem láttam több helytt, mint Debreczenben lakó Prókátor Nagy Gábor Úrnál, és a’ 2-dik esztendeit az Öcsémnél Dienesnél Váradon. [...] Ez az orthoglottus Debreczen anathemát kiált mindenre, a’ mi nem az ő nálok készült Grammatika ízlésében íródik [...]. Fogadom, Kassa és Várad közt az én Himfymnél nincs több Himfy; és ha talán valami Szabolcs Vármegyei édes-Úr eggy nyomtatványt, elszédítve a’ könyv’ külsője által, megvett is, az olvasatlan fog heverni, mert az nem a’ Mátyási ’s Csokonai módja szerint zeng.”⁹⁷ Az egy évvel később Virághoz küldött beszámoló arra mutat, hogy a személyes találkozások egyáltalán nem oldották a Kazinczyban felgyülemelő ellenérzést. 1802 őszén módjában volt irodalmi kérdésekről beszélgetni Benedek Mihály lelkésszel és Domokos Lajos főbíróval. Ők mindketten részt vettek a *Debreceni Grammatika* szerkesztésében, az utóbbi ezen túl vezető szerepet vitt a közös iskolák elleni református ellenállás idején, az

⁹⁴ CSETRI 1985, 48–51.

⁹⁵ Vö. MARGÓCSY 1981, 755.

⁹⁶ Kazinczy Kis Jánoshoz, Bacchusznak Pataki hegyeiről, 1794. okt. 6. KazLev II, 385.

⁹⁷ Kazinczy Kis Jánoshoz, Regmec, 1801. nov. 21. KazLev II, 446.

1790/91-es országgyűlésen pedig befolyásos szószólója volt a magyar nyelv ügyének. A Kazinczy által provokált beszélgetés elárulja, hogy Domokos Lajos nem hallott Virágról, hogy Anyost nem tartja se költőnek, se magyarnak. „Tudom – idézi fel saját gúnyos szavait Kazinczy –, [...] hogy a’ DEA DEBRECZEN [...] senkit nem ismer Magyarnek, csak azt, a’ ki Debreczenben neveltetett, és olyan maradt, mint ott volt; de ha hát az Úr Uram Bátyám Anyost nem ismeri Poetának és Magyarnak, kit ismer annak az élő Irók között. – Senkit! [...] Én pedig úgy vélem, hogy nem csak az én Virágom, és Ányos, de még Orczy is nagy Magyarok és nagy Poeták voltak. Orczyt! – azt éppen nem ismerte sem poetának sem magyarnak. Én azt mondtam, hogy inkább is volt poeta, mint Magyar, de csálhatatlanul poétább és Magyarabb volt, mint Csokonain kívül sok fia Debreczennek. – Csokonainak? Ezért majd levágott. És méltán; mert a’ Renegátot inkább gyűlöljük, mint a’ született pogányt. – Hát az Erdélyi Gyöngyösi nem poeta? – Az! néha! felele. Megörültem. ’S még nagyobb lett örömöm, midőn MÁTYÁSIt láttam iktattatni az Istenek közzé.” A beszélgetés végén Kazinczy utal arra, hogy nyelvünk állapota nem felel meg a művészi közlés igényeinek, és hivatkozik a német nyelvbővítés sikereire. Beszámolóját vitapartnere irodalmi műveltségének jellemzésével zárja, mondván, hogy bár Domokos járt Lipcsében, mégis „Klopstockot, Wielandot, etc. etc. kacagja”.⁹⁸

Az eddig tárgyalt problémákon túl az idézett levélrészletek nagyon világosan vetik fel az értékesnek ítélt költői hagyomány és gyakorlat kanonizálásának kérdését. Kazinczy számára kiemelkedően nagy tétje van annak, hogy milyen irodalom- és nyelvszemlélet jegyében született (élet)műveket törekedjen a literátus értelmiség elfogadtatni a formálódó nemzeti nyilvánossággal. Ő maga két ízlésbeli vonulatot rajzol meg: az egyikbe tartozik a *Debreceni Grammatika* nyelvszemléletének megfelelő módon író, gyakran alkalmi költészetet művelő, Debrecen által kedvelt, népies modorban, játékosan és könnyen verselő, református Mátyási József, Gyöngyössi János és a másutt többször emlegetett Poóts András, valamint Lácza Szabó József,⁹⁹ a másikba a verset idegen mintákhoz

⁹⁸ Kazinczy Virág Benedekhez, Kóly, 1802. okt. 31. KazLev II, 500–501.

⁹⁹ A debreceni diákirodalomról szólva Bán Imre (BÁN–JULOW 1964, 6–7) idézi Arany János jellemzését a Mátyási-féle költői gyakorlat művészi értékéről: „Közvetlen Csokonai előtt, alatt és után verselők hosszú sorát halljuk zsi bongani, mely az akkor clótérben álló iskolák egyikéhez sem szegődve, sőt úgy látszik, tudomást sem véve róluk, haladt a népszerű köznapiság széles, poros országútján. Azon iskola volt ez – ha ugyan iskolának lehet mondani – mely egycenest a ’poetica classisok’ napi és heti gyakorlataiból cseperedett fel. Önteni a verset valamely feladott tárgyról, mint: ’az év négy szaka’ – ’a reggel’ – ’az égő ház’ – ’a zivatar’ – ’a középszer’ – ’a fősvenység’ – ’a hivalkodás’ – stb. vagy valamely ’patrónus’ nevenapjára örvendő, halálakor gyászéneket enyvezni össze, többnyire latinul, de olykor kivételesen magyarul is: ez volt a költészet műhelye, a költői hivatás criteriuma, hol az, ki a többi felett ügyesség, könnyűség által kitűnt – kivált ha még azonfelül tanulótársait s a disznótorokat is tudta mulattatni furfangos vagy priapi versekkel – már az iskola falai közt megnyerte a felavató olajt; kilépvén pedig már előre némi nimbus várt rá az illető társas körökben, melyek ízlése nem kívánt jobbat. Mi természetesebb, mint hogy az eképp némi híre kapott egyén folytatá, amit annyiak ítélete szerint nem ’invita Minerva’ kezdett vala: leírásai, elmékedései, tréfái, köszöntői még egyre biztosították számára a tapsot: így lett a Mátyásiak, Pöcsök, Láczaik hada, így minden kar és rendbeli ’lagzisok’, kiknek népszerűsége egy Kazinczy homlokát nem engedé a méltó babérhoz jutni. Eképp rajzott fel nálunk egy verselő csoport, mely a művészet legkisebb öntudata nélkül mesterkedik vala, melyet irodalomtörténetünk népiesnek mond, de amelyre inkább népszerű nevezet illik. [...] örömet affectálják a tudós színezetet; nem a

jobban szabó, ihletett költészetet művelő Kis János és Kisfaludy Sándor, valamint az itt nem említett Dayka és Virág, meg majd Berzsenyi, fordítóként pedig természetesen Báróczi.¹⁰⁰ Kazinczy egész nyelvújítói pályájára jellemző, hogy ezt a két vonulatot egymással élesen szembeállítja. Erre utal az az 1816 elejéről származó megjegyzése, melyben a nyelvhasználatról összefüggésben felteszi a kérdést: „S ki teker, facsar? A' Poocsok' hadának Virág és Kis, nekünk az *önék'* atyja, Veszprém Várm. Esküdt Somo gyi Gedeon Úrnak Berzsenyi és én.”¹⁰¹ Úgy látja, hogy a Mátyási-féle költészet és a *Debreceni Grammatika* mint gyakorlat és elmélet összecsengenek, és jól kiegészítik egymást. Míg korábban csak szörványos kritika, illetve elutasítás érte a Báróczi-féle gyakorlatot,¹⁰² ez a nyelv művelés terén határozott koncepcióval bíró, rendszeres nyelvtan nemcsak programszerűen utasítja el a Kazinczy által követendőnek tartott irodalomfelfogást, hanem nyelvi szempontból hatáson elvi és gyakorlati támogatást nyújt annak az ízlésnek, mellyel szemben a neológia fellépett. Mezei Márta hívta fel a figyelmet arra, hogy itt hasonló kép rajzolódik ki, mint amelyet Csokonai *A méla Tempefőiben* fest a hazai költészet helyzetéről és társadalmi státuszáról. A szembenállás elvi okait keresve Mezei oda jut, hogy Kazinczy és Ráday elméleti, esztétikai nézetei szerint „az ízlés a megismerés egyik fokozata, melynek segítségével a művész a szép és jó megformálására törekszik, alkotása így az ízlés fejlesztésével segít a tökéletes megismeréséhez.”¹⁰³ A magunk részéről Kölcsy esztétikai és ismeretelméleti nézeteiből hasonló felfogást olvastunk ki.¹⁰⁴

Meg kell jegyeznünk, hogy Kazinczy szinte mindig saját nyelvi, stilisztikai, irodalmi törekvései szempontjából ítélte meg Debrecent, azaz számára nem az volt az elsődleges, hogy gondosan árnyalt képet rajzoljon a debreceninek mondott ízlésről. Erre mutat, hogy Kisfaludy Sándort a *Himfy* szerzőjeként minden kritikai megjegyzése ellenére a neológia kánonához tartozónak tekintette,¹⁰⁵ és mint láttuk, úgy ítélte, Debrecenben nem kedvelik őt. Erre azonban rácsfol Kölcsy visszaemlékezése, miszerint első poétikaóráján a tanító

'népből', nem a 'népnek' írnak, hanem azon diákos középosztály számára, mely érti, megtapsolja ovidiusi célzásait, fogékony bőszerű reflexiókra, velők élte meg a koronázási, főispán-beiktatási ünnepélyeket, melyek egyik sallangja az ő legújabb költeményök is, kacag mosdatlan tréfáikon s pipaszó mellől szedett élceiken, bámulja furfangos rímeiket: a csattogó leoninust, az egy magánhangzóra kisültött egész poemát, a csupa azonos, de különböző értelmű szavakból álló sorvégeket ('víg asztal' = 'vígasztal'), a disz-asztalosi technikával két-három szóból összegegyalt kadenciát s több efféle furcsaságokat.” (ARANY János, *Irányok* = ARANY 1968, 158–159.)

¹⁰⁰ Vö. Kazinczy Cserey Farkashoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 304; KAZINCZY, *Dayka élete* = KAZINCZY 1960, II, 164–165.

¹⁰¹ KAZINCZY, *Jelentés a' Klopsstock' Messziása' eránt* (1816. jan. 16.), KazLev XIII, 481. Az „*önék'* atyja” kifejezés minden bizonnyal a *Debreceni Grammatikára* utal (vö. DebrGr, 48–49). Kazinczyék ugyanis nem fogadták el a birtokos névmások etimológiai levezetését. Kölcsy a [*Lajstromja a' Debreceni Grammatika' hibás állításainak* című kéziratot jegyzetében a hibák között ezt is kiírta (OSZK Kt, Q. H. 4361).

¹⁰² TOLNAI 1929, 69–77; Kazinczy Aranka Györgyhöz, h. n., [1791. ápr. eleje]. KazLev II, 186.

¹⁰³ MEZEI 1974, 126, 128.

¹⁰⁴ GYAPAY 1994.

¹⁰⁵ Vö. Kazinczy Majthényi Lászlóhoz, Széphalom, 1808. ápr. 30. KazLev XXII, 227; KAZINCZY, *Recenzió Himfy szerelmeiről* (1809, 1814) = KAZINCZY 1979, I, 733–743; MARGÓCSY 1981.

„példának olvasott Himfyből, Csokonaiból (Diétai M. Múzsá) és Mátyásiból!”¹⁰⁶ Kisfaludy debreceni elismertségén nem változtat az, hogy Kölcsey máskor – az idézettnek nem ellentmondóan – úgy emlékezik, hogy Debrecenben mindig Csokonait hallotta „Himfy felett dicsértetni”.¹⁰⁷ Persze azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a *Debreceni Grammatika* nyelv- és irodalomszemléletét Kazinczy nem önkényesen tulajdonította a városnak, hiszen számos, Debrecen szellemi életében prominens szerepet betöltő emberrel került szembe irodalmi kérdésekben neológiája miatt. Hosszú vitát folytatott például orvos barátjával, Szentgyörgyi Józseffel, és Budai Ézsaiás Csokonait éppen kazinczyas xenologizmusaira célozva marasztalta el.¹⁰⁸ Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a debreceniség, ez az egzaktak nem nevezhető (és egzaktá aligha tehető) fogalom Kazinczy használatában sokszor egyszerre utal a *Debreceni Grammatika* nyelvművelési elveire és a Kazinczy által Debrecenben szinte kizárólagosan népszerűnek mondott Poóts, Gyöngyössi és Mátyási névvel fémjelzett költészetre.

(c) Kazinczy a „kálvinistaságról”

Debrecen kulturális, illetve művészi légkörének azokat a vonásait, melyek a neológiával szemben álltak, Kazinczy jelentős részben a város református hagyományaival magyarázta. Ezek a gondolatai végső soron arra a kantianus ismeretelméleti tételre épülnek, hogy a vallás fő momentumait – Gottheit, Freiheit, Unsterblichkeit – „a’ kritika Philosophia kitörlé a’ tudományok sorából, ’s a’ szíves¹⁰⁹ lelkiesméret sejdítéseire, nem – tudásaira hagyja.”¹¹⁰ Kazinczy ennek fényében ítél Luther és általában a protestantizmus törekvéseiről. A reformáció okozta egyházszakadás nélkül – mint mondja – „a’ keresztény vallás azzá vált volna, a’ mi a’ Görög szép religio volt: Szívnek, és imaginationak szép religioja, ’s nemesítő religioja. Luther és társai a’ valót hajhászták, ’s valóval kecsegtettek bennünket, ’s melly való az mit kapánk?? Nálam semmi sem lehet rettenetesebb, mint *cum ratione in sanitate[m?]*.¹¹¹ Nem jobb volna é azt tenni a’ mit a’ papista? Megtanulja Catechismussát, mint a’ görög mythologiaját, ’s nem feszeget semmit, nem vesztegeti idejét olly dolgokra a’ mellyeket nem tudni nem *kár*, tudni pedig nem *lehet* [...]. A’ papismus ha Luther veszteg maradt volna, bizonyosan lehullatta volna mai napig megtartott botrántoztató szennyeit, de ingereltetve a’ reformatorok által, ma-

¹⁰⁶ Kölcsey Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. márc. 20. KölcseLev, 142.

¹⁰⁷ Kölcsey Döbrentei Gáborhoz, Almosd, 1815. máj. 3. KölcseLev, 49.

¹⁰⁸ Budai Ézsaiás Kazinczyhoz, Debrecen, 1805. márc. 10. KazLev III, 284.

¹⁰⁹ Feltehetőleg sajtó- vagy tollhibáról van szó, hisz a mondat szerkesztése és értelme is a *szívet* szót kívánna meg. Váczy megemlíti, hogy a forrásul használt kiadás (KAZINCZY Ferenc *Levelei Sipos Pálhoz 1806–1816*, Lipcse, 1846) több ponton bizonyíthatóan hibás szöveget ad (KazLev XI, 506). Magunk is gyanakszunk néhány pontatlanságra.

¹¹⁰ Kazinczy Sipos Pálhoz, Széphalom, 1814. [jan.] 31. KazLev XI, 203. Vö. SZAUDER József, *A roman-tika útján* = SZAUDER 1961, 199–207; MEZEI 1987–1988, 261–270.

¹¹¹ Kazinczy egy másik levelében apró eltérésekkel megismétli gondolatmenetét, és Terentiusra hivatkozva „*cum ratione insanire*” fordulattal él. (Kazinczy Sipos Pálhoz, Széphalom, 1813. nov. 23. KazLev XI, 145.)

kacsa tétetett, 's azt is vitatta, a' mit külömben szégyelt volna vitatni. Ezek is vitatták a' magukét, 's így három száz eszt. oltá foly a' per a kecskegyapjú felett. Ifjaink Linnék, Franklinok, Montesquieuk lehetnek volna, és lettek Babelék.[!?]"¹¹² Gondolatmenetünk szempontjából eltekinthetünk attól, hogy egy múltra vonatkozó feltételezés a bizonyosság szintjén van megfogalmazva. Számunkra az fontos, hogy a vallás Kazinczy szerint a létezés olyan kérdéseiben illetékes, melyeknél végső soron nem a ráció, hanem az érzés (szív) és a fantázia az a képesség, mely leginkább eligazítást adhat a világban tájékozódni próbáló ember számára. A vallási tanítások *túlzott* racionális feszegetése a vallás kiüresedéséhez vezethet. Az egyházszakadás szülte viták az európai kultúra meghatározó jelenségeivé váltak úgy, hogy a szembenálló felek presztízszokokból ragaszkodtak vitatott tételeikhez. Ez nagy veszteséget okozott, mert a tehetségek hiábavaló teológiai polémikára pazarolták kreativitásukat és szellemi energiájukat, ami nemcsak a tudományok területéről vonta el az eredeti gondolkodókat, hanem a művészetre is káros hatással volt. Erre abból következtetünk, hogy mikor Kazinczy más leveleiben fogalmazza meg az idézett eszmefuttatást, a példaképnek állított gondolkodók között felbukkan Klopstock, Goethe, Raffaello, Haydn és Winckelmann neve is.¹¹³ A vallás mellett a művészetnek van nagy szerepe abban, hogy az embert a szív olyan sejdítései révén segítse, melyeket „megmutatni nem lehet, de mivel szívünk van, látni való hogy azt nem bírjuk azért, hogy nálunk használatlan legyen”.¹¹⁴ Kazinczy tehát azt hangsúlyozza, ami később Kölcseynek is fontos tételévé vált, hogy az ember ne csupán az észre, hanem egyéb képességeire is támaszkodva keressen választ kérdéseire, hisz a ráció – mint a kiinduló kanti tétel állítja – nem alkalmas bizonyos kérdések megválaszolására. Ez az egyik fontos oka annak, hogy az ízlés szerepe felértékelődik.

Kazinczy többször leírja, hogy a protestantizmus, és azon belül különösen a kálvinizmus a hitgyakorlás során nem használja ki a művészetben rejlő lehetőségeket. 1816-ban keserűen jegyzi meg, hogy Kálvin tanítványainak „szeme nem lát festést, füle nem hall muzsikát”.¹¹⁵ A vallási tárgyak racionális vizsgálatát mind a katolicizmus, mind a protestantizmus esetében tényként kezeli és fontosnak tartja. A különbséget kisebb részt a vizsgálódás mértékében, nagyobb részt pedig abban látja, hogy a katolicizmus a művészetek segítségével is törekszik a lelket a vallásos érzéshez közelíteni: „A' Protest. vallás religio examinis et obsequii, a' Páp. vallás rel. obsequii et examinis. A' külömbség bizony kisebb mint kevélyen hisszük. Nem annak kell tulajdonítani az elsőséget, a' ki poltolékul

¹¹² Kazinczy Sipos Pálhoz, Széphalom, 1813. nov. 2. KazLev XI, 112. A szembeállított nevek második csoportjában Kazinczy más hasonló tárgyú levelében Calmet, Venema és Vitranga nevei állnak. (Kazinczy Kölcseyhez, Széphalom, 1813. szept. 28. KazLev XI, 72; Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, Széphalom, 1813. nov. 23. KazLev XI, 141; Kazinczy Sipos Pálhoz, Széphalom, 1813. nov. 23. KazLev XI, 145.)

¹¹³ Lásd Kazinczy Kölcseyhez, Széphalom, 1813. szept. 28. KazLev XI, 72; Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, Széphalom, 1813. nov. 23. KazLev XI, 141; Kazinczy Sipos Pálhoz, Széphalom, 1813. nov. 23. KazLev XI, 145.

¹¹⁴ Kazinczy Sipos Pálhoz, Széphalom, 1814. jan. [31.] KazLev XI, 203. Vö. Kazinczy Sipos Pálhoz, Széphalom, 1813. nov. 2. KazLev XI, 113–114.

¹¹⁵ Kazinczy Kis Jánoshoz, Széphalom, 1816. márc. 6. KazLev XIV, 22.

Muzsikát, festést, Architecturát ad az felett a' melly póltolékül semmit nem ad?"¹¹⁶ A vallási engedelmességről elmélkedve megállapítja, hogy a protestantizmus „pengeti ugyan szájában az *obsequiumot*, de valahol meri, és lehet, által csap a' deismus határára, 's felejtí az *obsequiumot*".¹¹⁷ A vallási neveléssel kapcsolatban hangsúlyozza a racionális megközelítések szükségességét. Főkuratori beszédében támadja az olyan tanítót, aki szerint „Isten csak a' füleket tette, nem a' szememet is, vezérül az élet' ösvényén, hogy az ő ismérétehez csak a' setétben juthatok el”.¹¹⁸ Azonban ezzel csaknem egyidőben a vallási nevelés túlzott tudományosságát is kifogásolja kora református gyakorlatában: „Rómában és Athenaeben – írja – azt tanították a' mi elégnek tartott a' *Religiöser Sinn*-hez. Miért nem elég Pápán, Patakon; ott nem tudták mi a' facultás theologica, ott nem tartattak praedicatiók mint Debreczenben *hétköznapi* is tartatnak. 'S az Istennek félelme, a' genialis szentség hol nagyobb, itt é vagy ott. Mi jobbak vagyunk é?"¹¹⁹ A határain túllépő tudományossággal hozza összefüggésbe a művészetek háttérbe szorulását a reformátusoknál, amivel szembeállítja a katolicizmust, mely ezt a határt nem lépi túl, és „segéli a szépmesterségeket”.¹²⁰

Felekezetének a hazai oktatásügyben betöltött szerepéről annak magyar nyelvűsége miatt 1789-ben még nagyon bizakodóan nyilatkozik: magát tartja „a' Kálvinistát a' Magyar Litteratura elővitelére választott Népek”.¹²¹ A későbbiekben azonban megváltozik véleménye. Azt ugyan mindig elismeri, hogy a magyar nyelv használata miatt a református iskoláknak jelentős szerepük van a hazai tudományosság fejlődésében, de a művészeti nevelésről nagyon lehangoló képet fest. 1793-ban a Soproni Magyar Társaság eredményeit üdvözölve írja Kis Jánosnak, hogy az esztétikai képzés szempontjából a lutheránus iskolák vannak a legjobb helyzetben. Ott a diákok tanulnak „Muzsikát és valami kevés Festést, 's Németül tudván, a' Német Irók' Munkáinak ismeretségét tehetik magokévá [...] A' Pápista Ifjúság a' Német Irókat olvashatná, de nem olvassa, a' Görögök' és Rómaiak' Klasszikusait csak nyomorúlt Chrestomathiából ismeri: a' Kálvinista pedig a' Német Irókat nem olvassa, mert nem érti; a' régi Klasszikusokkal pedig meg nem ismerkedik, mert Vitringát, Witsiust, és Piktétet kell tanulnia; 's muzsikátlan helyeken neveltetvén, muzsikai érzéketlenségei miveletlenül maradnak. [...] Ti Lutheránusok [...] érzitek, hogy nem névnapki köszöntés az igazi poézis”.¹²² Ezekkel a kedvezőtlen körülményekkel magyarázza Kazinczy a kálvinisták rossz ízlését, melyre igen gyakran tesz elmarasztaló megjegyzést.

Az utolsóként idézett levélben a patakiakat marasztalja el: „Ott az az ízevesztett Szabó Dávid, a' ki Siegwartot olly érzéketlenül fordította, a' legjobb elmét is eltekeri. Patakon

¹¹⁶ Kazinczy Kölcseyhez, Széphalom, 1813. szept. 28. KazLev XI, 72.

¹¹⁷ Kazinczy Sipos Pálhoz, Széphalom, 1813. nov. 2. KazLev XI, 111.

¹¹⁸ KAZINCZY F. *Beszéde a s.-a.-újhegyi ref. gyülekezetéhez*, 1814. szept. 4. KazLev XII, 64–67.

¹¹⁹ Kazinczy Sipos Pálhoz, Széphalom, 1813. nov. 2. KazLev XI, 113. Lásd még Kazinczy Sipos Pálhoz, Széphalom, 1813. nov. 23. KazLev XI, 145–146. Vö. KAZINCZY F. *Beszéde a s.-a.-újhegyi ref. gyülekezetéhez*, 1814. szept. 4. KazLev XII, 64–67.

¹²⁰ Kazinczy Berzeviczy Gergelyhez, Széphalom, 1810. júl. 23. KazLev XXII, 258.

¹²¹ Kazinczy Aranka Györgyhöz, Kassa, 1789. júl. 10. KazLev I, 396.

¹²² Kazinczy Kis Jánoshoz, Regmec, 1793. júl. 27. KazLev II, 297–298.

a' Cadentziás distichonok, a' Barátszázad ostobaságának maradványa, van kedvességben."¹²³ Debrecen tanult embereinek művészi kifinomultsága semmivel sem kap több elismerést: „Diese gelehrten Leute haben den Grazien nie geopfert, ahnen gar nicht, warum Amors Altar vor den Eingang in die Hörsäle der Weisheit stehen sollte, und wozu ein Socrates mit den Bildern seiner Schwestern sich beschäftigen musste. Sie spotten der Lehre des Schönen, sie heisst ihnen *lutriscche Wissenschaft*.”¹²⁴ Kazinczy őszintén ragaszkodik Szentgyörgyi Józsefhez, kit „véghetetlen szép tónusú, igen igen szép moralitású” embernek nevez, de jellemzéséhez hozzáteszi, hogy „az egykori Kálvinista deákság's a' Debreczenben lakás nagy ellenségévé tett a' Neologusoknak.”¹²⁵ Poóts András verseiről lesújtó véleménye van, hisz mint mondja: „Szenvedhetetlenebb radotteriát, lúdforma gágogást és kevélyebb süffizánszot nem láttam, mint ezekben a' versekben vagyon.” Mégis természetesen tartja, hogy a református művészi hagyományokon nevelődött közönség értékelni fogja a kötetet: „azt jövendőlöm, hogy ez a' szerencsétlen fajzat imádtatni fog a' sok Kálvinista Mesterek és falusi Predikátorok által, kik az illyes gyermeki csácsogást feljebb becstülük a' valóságos poétai munkánál.”¹²⁶

A nyelvújítási elvek tárgyalásakor láttuk, hogy Kazinczy a *Debreceni Grammatikából* a szépirodalmi nyelvhasználatra vonatkozóan a közérthetőség normáját olvasta ki. Most azt kell megállapítanunk, hogy ennek az elvárásnak az eredetét összefüggésbe hozza a protestáns hagyományokkal is. Lehangoló eredményre jut, mikor Cicero családi leveleinek emelkedett stílusához hasonlítja a korabeli magas magyar költészetet. Az okok között az elgyengített lélekkel és a reformációval számol. A protestáns papok „úgy akartak írni, hogy mindentől megértettessenek. A' gondos Stylista' kötelessége az, hogy magához vonja fel Olvasójit, nem az hogy az Olvasóhoz szálljon-le – tudniillik némelly nemeiben a' Stylisticanak, például, mind azokban, a' mellyek poetaiak vagy a' poetaihoz közelítenek.”¹²⁷ Ez a gondolat a magyar irodalom történetéről kialakított képében is felbukkan. Zrínyit nagy költőnek, a rómaiak és az olaszok tanítványának tekinti, és így saját, idegen mintákat követő nyelvújító törekvéseinek elő- és példaképét fedezi fel benne. Elszalasztott lehetőséget lát Zrínyi költői gyakorlatának folytatás nélkül hagyásában. Ezért kiált fel keserűen: „Mely úton erede futásnak a minden új nyelvek legszebbike [ti. a magyar]! s hová jutott volna el, ha ez úton futhatott volna!” A vallási viták azonban arra készítették az író, hogy „ne minél szebben, hanem minél érthetőbben szóljon, s a darabos, de velős, lelkes beszéd görgővé, folyóvá, könnyen érthetővé leve, s erőtlenné, lelketlenné tévék egyszersmind.”¹²⁸

¹²³ Kazinczy Kis Jánoshoz, Regmec, 1793. júl. 27. KazLev II, 297.

¹²⁴ Kazinczy Rumi Károly Györgyhöz, keltezés nélkül [Széphalom, 1807. ápr. 30. után]. KazLev V, 19. (A keltezésről lásd CSOKONAI 1960, 513.)

¹²⁵ Kazinczy Helmezy Mihályhoz, Széphalom, 1814. febr. 27. KazLev XI, 252–253.

¹²⁶ Kazinczy Gr. Id. Ráday Gedeonhoz, Regmec, 1791. dec. 15. KazLev II, 230.

¹²⁷ Kazinczy Szabó Jánoshoz, Széphalom, 1818. dec. 17. KazLev XVI, 258.

¹²⁸ KAZINCZY, *Ortológus és neológus...* = KAZINCZY 1979, I, 817–818.

(d) Kazinczy Csokonai-képe

Kazinczy az irodalmi élet jelenségeit több-kevesebb szigorúsággal szinte mindig a neológia szempontjából ítélte meg. Jól mutatja ezt Ungvárméti Tóth László verseskönyve kapcsán tett észrevétele: „Melly sok jó van benne! Az megbecsülhetetlen ember lesz felekezetünkön.”¹²⁹ Bár e megjegyzés a nyelvújítási viták leghevesebb szakaszában hangzott el, Kazinczy egész pályájára jellemző ez a magatartás, mely különösen jól érzékelhető Csokonai esetében, akiről véleményét mindig a tág értelemben vett nyelvújítási törekvései függvényében alakította ki.

Kazinczy világosan látta, hogy saját szépirodalmi nyelvmodelljének helyes volta mellett az a legfőbb bizonyíték, ha olyan jelentős művek születnek, melyek e modellt visszaigazolják. A debreceniekkel való szembenállását fejtegetve büszkén írja: „Én tehát Neologus vagyok, és azt tartom, hogy úgy kell. Az én felem Báróczit, Bessenyeit, Virág Benedeket, Kis Jánost, Himfyt mutat a' maga Íróji közt: azok a' Tordai Leoninust [Gyöngyössi János] 's Mátyási Józsefet mutatják.”¹³⁰ Felfogásom helyes, érvel, hiszen számos nagy költői életmű született e szemlélet jegyében, míg a *Debreceni Grammatika* szellemében dolgozó írók nem alkottak jelentőset.

A nyelvmodell és a nyelvmodellhez igazodó kánon elfogadtatásáért folytatott viták szempontjából különösen fontos Csokonai megítélése. Kazinczy a nyelvújítást az európai színvonalú magyar irodalom megteremtése eszközének tekintette, és arról is szilárdan meg volt győződve, hogy a nyelv adott állapota miatt neologizálás nélkül jó művet írni nem lehet. A neológia ízléskörén és nyelvgyakorlatán kívül eső írók szerint két szempontból is veszélyesek voltak irodalmunk fejlődésére: rossz vagy nem elég jó műveket alkottak, és ráadásul ezzel a gyakorlatukkal a neológiával szemben álló normák pozícióit erősítették. Kazinczy különösen érzékeny volt ez utóbbi szempontra, hiszen koncepciójának fontos eleme volt, hogy a nyelv fejlődési útját az írók határozzák meg. Az ő irodalmi értékrendszerének kizárólagosságát az kezdhette ki legjobban, ha olyan nagy költő tűnt fel, aki számos ponton kapcsolódott az övével szembenálló normákhoz. Nézetünk szerint Csokonai ilyen volt.¹³¹ Az ő megítélésének tehát nemcsak egy költői életmű a tétje, hanem bizonyos fokig a neológia elvei is. Ezt a Csokonain túlmutató tétet jól jelzi annak a paródiának az esete, melyet Kazinczy 1817-ben Csokonai *Lantomtól búcsúvétel* című versére írt. Ennek magyarázatakor többeknek kifejtji, hogy szándéka szerint nem a debreceni költőt bántja, „hanem azokat, a' kik azt imitálják Csokonaiban, a' mit nem kell, és a' mit Cs. maga is kitörlene, ha életben volna.” Hangsúlyozza, hogy az epigrammában szereplő Csombok Jankó nem konkrét személyre utal, hanem „úgy personificálja

¹²⁹ Kazinczy Helmezy Mihályhoz, Széphalom, 1816. febr. 11. KazLev XIII, 476.

¹³⁰ Kazinczy Cserey Farkasnak, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 303–304. A *Debreceni Grammatika* szellemében létrejött költészet alacsony színvonalára másutt is hivatkozik: Kazinczy Budai Ézsaiáshoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 310.

¹³¹ Vö. HORVÁTH J. 1936, 26–71; HORVÁTH J. 1976, 223–227; WÉBER 1981.

a' Poocs András ízlésű embereket, mint John Bull az Anglusoknál a' honn vad népét.”¹³² Csokonai életművének sikerét azért látja veszélyesnek, mert az a Mátyási-, Poóts-féle hagyomány továbbéltetéséhez járul hozzá, szemben az ő klasszikus külföldi minták alapján tájékozódó ízlésével. A veszély azért komoly számára, mert – Csokonai vitathatatlan érdemeit elismerve – azt érzékeli, hogy ez az ortológia és neológia szempontjából nem egyszerű költészet népszerűsége és általa is elismert érdemei révén értékesnek láttatja a háttérbe szorítandó költészeti hagyományt és vele együtt az azzal összekapcsolódó nyelv- és irodalomszemléletet. Kazinczy tehát irodalomszervezőként figyelmet fordított arra, hogy megnyerje a fiatal költőt a maga törekvései számára, a lezárt életművet pedig egy korrigált kiadással szeretne volna saját elvárásaihoz közelíteni, miközben kíváncsúnak tartotta, hogy a neológia–ortológia szembenállásának jegyében olyan értékelés gyökeresedjen meg a közvéleményben, amely a neológia irányába mutató vonásokat tartja Csokonaiiban maradandónak. Az adatok arra mutatnak, hogy Kazinczy Csokonai-képét mindvégig az a kettősség határozta meg, mely egyrészt elismerte a tehetséget, másrészt a költői teljesítménnyel szemben sok kifogást emelt. A gyengének tartott műveket Csokonai előnytelen (debreceni) kulturális környezetével magyarázta, és a költő életében, illetve halála után különböző módokon próbálta az életművön belül háttérbe szorítani.

Kapcsolatuk első fennmaradt dokumentuma egy 1792 nyarára datált levél töredéke,¹³³ amelyben Kazinczy nyelvhelyességi és helyesírási megjegyzéseket fűz Csokonai szövegeihez, majd szívből megdicséri a költőt, és ajánlja magát, hogy a *Helikoni Virágok* című antológiában megjelenteti néhány versét.¹³⁴ Egyéb forrásokból tudjuk, hogy ez idő tájt Kazinczy egy Bürger- és egy Ewald Kleist-kötet kíséretében elküldte minden munkáit, és mint később írja, kérte Csokonait, hogy „ezeknek példájok szerint ne névnapi köszöntőket, ne Török Marsot írjon, hanem dallja a' szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit”, és hozzáteszi, hogy „eddig kevés jelét adta megtérésének.” Fiatal barátját pedig mint egy „sok jeles tulajdonságokkal bíró” ifjút jellemzi, „ki mind virtusban, mind hibáiban is! – második Horváth Ádám lessz”.¹³⁵ Bár ezek a megnyilatkozások még Kazinczy fogság előtti korszakából származnak, mikor irodalmi tájékozódása jelentősen eltért a börtönének utániétől, csíráiban már most felfedezhetők Csokonai későbbi értékelésének fő mozzanatai. Az iskolás, alkalmi költészet helyett a német irodalmat ajánlja tájékozódási pontként. A Horváth Ádámhoz való hasonlítás pedig elismeréssel vegyes kritika. Kazinczy Horváthot emberileg szeretete, különösen ekkortájt;¹³⁶ Prónay Lászlónak a levelezésre érdemes írók között említi, mint aki „eggyike első könynyen író Poetainknak”,¹³⁷ de szót ejt terjedőségéről,¹³⁸ és elmarasztalólag beszél deb-

¹³² Kazinczy Nagy Gáborhoz, Széphalom, 1817. aug. 16. KazLev XV, 283–284. Lásd még Kazinczy Gr. Dessewffy Józsefhez, Széphalom, 1817. aug. 30.–szept. 2. KazLev XV, 295–296.

¹³³ Pontos datálását lásd DEBRECZENI 1997.

¹³⁴ Kazinczy Csokonaihoz, Regmec, 1792. [aug. 6. előtt]. KazLev II, 283–285.

¹³⁵ Kazinczy Kis Jánoshoz, Regmec, 1793. júl. 27. KazLev II, 297–298. Vö. Csokonai Kazinczyhoz, Debrecen, 1803. márc. 15. KazLev III, 43.

¹³⁶ Kazinczy Aranka Györgyhöz, Kassa, 1789. dec. 20. KazLev I, 518.

¹³⁷ Kazinczy B. Prónay Lászlóhoz, Regmec, 1790. júl. 1. KazLev II, 81.

¹³⁸ Földi János Kazinczyhoz, Szatmár, 1790. nov. 21. KazLev II, 121.

receni ízléséről is,¹³⁹ miközben mind az Orpheusban, mind a *Helikoni Virágok*ban megjelenteti műveit. Nevét soha nem írja le a neológia irányát jelző, igazán nagyra becsült magyar írók között (Kis, Virág, Dayka, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi).

Fogságából szabadulva Kazinczy gyorsan tájékozódott a hazai irodalmi viszonyok között, és többször találkozott Csokonaival, akinek első látogatásáról mind a két fél visszaemlékezése fennmaradt. Kazinczy naplójában és a *Pályám emlékezetében* ír erről. Az előbbiben szüksézáúan csak a találkozás tényét említi, az utóbbi, sokat idézett helyen azonban kemény kritika közé vegyített dicsérettel beszél Csokonairól. A megfogalmazás egyértelműen elárulja, hogy ez az értékelés későbbi nézeteinek összefoglalása, így a véleményt óvatosan kell kezelni 1801-es álláspontja tekintetében.¹⁴⁰ Ez év őszén Kissel és Kisfaludyval szemben minden megszorítás nélkül Mátyásival állítja egy szintre,¹⁴¹ de 1802 februárjában Németh László egy nem ismert levélre adott válaszában egyetértően azt írja, hogy Virág ugyan „felségesebb”, de Csokonait ő is „jó költőnek” tartja.¹⁴² Márciusban megjelent Kazinczynek a *babér* szóról írott cikke, melyben elmarasztalja a debreceni költőt a *babér* használatáért, kifejtve, hogy e konyhák lexikonából való „patika bűzü” szó „kedvetlen leszsz a’ Muzsáknak”.¹⁴³ Kazinczy tehát a *Debreceni Grammatika* szellemével összhangban álló népiességgel vádolja a poétát, kinek szerinte illett volna figyelemmel lenni arra, hogy az emelkedett műfajokban köznapi szót nem szabad használni. 1802 októberében azonban ízlés szempontjából már Debrecen renegátjának nevezi Csokonait, amikor a *Debreceni Grammatika* szerkesztőivel lefolyt vitájáról számol be Virágnak.¹⁴⁴ A *Pályám emlékezetében* megfogalmazott vélemény tehát annyiban vonatkoztatható Kazinczy 1801-es felfogására, hogy már ekkortájt a neológia formálódó szempontjai alapján dicséri és marasztalja el Csokonai költői teljesítményét.

¹³⁹ Kazinczy Kis Jánoshoz, Bacchusznak Pataki hegyeiről, 1794. okt. 6. KazLev II, 385.

¹⁴⁰ Csokonai az édesanyjához, Onga, 1801. júl. 19. = CSOKONAI 1973, I, 884–885; KAZINCZY, *Az én naplóm* = KAZINCZY 1987, 202. „Csokonai az 1796-diki diétán nagyon nem jó fényben mutatá magát. Megjelent ott, nem mint Pindar a görögök játékain, hanem mint nem-fejér arcú hegedűseink, kiknek kedves, amit úgy nyerne. Nekem balúl vevék csudálói, hogy itéletemet diétai Múzsája s egyéb dolgozásai felől [...] ki-mondottam [...]. Aki azokat nem nézi mázolásoknak, szennyeknek, sőt fertelmeknek, végye elő *Gerson du Malheureux*-jét, *Crimen Raptusát* és még azt is, ami nem ezek számába tartozik, s vádoljon ha mer. Vannak irigylést, csudálást érdemlő darabjai is, melyeket én a Szemere Muzáriona IV. köt. 58–74. lapon némely törlésekkel kiadtam [*Bakhushoz; Parasztdal; Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz; Miért ne innánk?; Szegény Zsuzsi, a táborozáskor; A fársáng búcsúzó szavai*], s azokat senki inkább, mint én nem tisztelheti. Azok örök díszei literaturánknak. [...] Nagy része a Csokonai vétkének csak annyiban övé, hogy mindent ada, amit tőle kívántak, s mindjárt adá, mihelyt kívánták; s talán még inkább az, hogy tovább nem élt, s vétkeit meg nem igazíthatá, igazíthatatlan darabjait el nem égetheté.” (KAZINCZY, *Pályám emlékezete* = KAZINCZY 1979, I, 388–389.) Vö. DEBRECZENI 1997.

¹⁴¹ Kazinczy Kis Jánoshoz, Regmec, 1801. nov. 21. KazLev II, 446. (A levél fentebb idézve.)

¹⁴² Németh László Kazinczyhoz, Döm, 1802. febr. 13. KazLev II, 455.

¹⁴³ KAZINCZY *Cikke a „babér” szóról* = CSOKONAI 1960, 199. A vitáról lásd még Kazinczy Nagy Gáborhoz, Kázmér, 1806. ápr. 29. KazLev IV, 137; Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, Ér-Semlyén, 1806. máj. 18. KazLev IV, 152; Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, Széphalom, 1806. júl. 9. KazLev IV, 216–218.

¹⁴⁴ Kazinczy Virág Benedekhez, Kóly, 1802. okt. 31. KazLev II, 500. (A levél fentebb idézve.)

Sokat mond Kazinczy Csokonai-értékeléséről Dayka Gábor hagyatékának esete. Kazinczy személyes tapasztalat alapján tudta, hogy Dayka a Báróczi-féle hagyomány folytatásának híve, költői gyakorlatát pedig a neológia legértékesebb magyar példái egyikének tekintette.¹⁴⁵ Mindez nem akadályozta meg őt abban, hogy a költő halála után ne korrigált szöveget kívánjon kiadni. A feladat elvégzésekor Csokonait kérte meg, hogy „a’ hol igazításra valót lát” a versekben, ott „tégyen próbát rajtok, ha szennyeket lemoshatná e?”¹⁴⁶ Csokonai ízlésének és költői tudásának nagy elismerése ez, hiszen Kazinczy nem kevesebbre tartotta őt képesnek, mint hogy segítségére legyen a neológia egyik magyar klasszikusának utólagos korrigálásában. Csokonai nem zárkózott el a feladattól, de vonakodott a halott költő művébe belejavítani. Inkább alapos recenziót készített a költeményekről, és hangot adott annak a véleményének, hogy jobb lenne a verseket a kézirathoz ragaszkodva a sajtó alá bocsátani.¹⁴⁷ Kazinczy ismételt kérésére vállalta a munkát, de a későbbi szabadkozások arra mutatnak, hogy nem szívesen látott hozzá. A téma még 1804 júliusában is felbukkan leveleikben,¹⁴⁸ azaz Csokonai ebből a szempontból még ekkor is élvezte mestere bizalmát. Kazinczy máskor és más módon is kifejezte Csokonai iránti nagyrabecsülését. 1802. november 27-én elküldte neki Édes Gergely Anakreón-fordításait, hogy azokat látva „higye-el magát és végye elő az érdemlett kevélykedést”.¹⁴⁹ 1804 tavaszán pedig eljuttatta hozzá Lakos Jánosnak egy „mennyei szépségű Poemácskáját”, melyről elmondja: „Nyavalyás Critica volna felakadni azon, hogy a vers [értsd: verselés] rossz, a’ magyarság darabos, az értelem homályos”. Csokonait tehát arra kéri, hogy „engedje magát ennek tüzetől felmelegedni, ’s öntse érthető és tiszta magyarságba” a verset.¹⁵⁰ Kazinczy tehát olyan feladatokat bízott barátjára, melyek kimondatlanul elismerték mind Csokonai tehetségét, mind költői gyakorlatát. Pontosabban Kazinczy azt gondolta, hogy debreceni barátja tud a neológia elvárásainak megfelelően írni, ha a körülmények nem sodorják más irányba. Ezzel összefüggésben abban látta saját feladatát, hogy a dicséret és a kritika eszközével ebbe az irányba fordítsa Csokonait.

A *babér* szóra tett bírálat mellett a *Dorottya*val kapcsolatos fenntartásokról maradtak fenn források. Csokonai 1804. június 12-én küldte el műve egy kinyomtatott példányát, két nappal később pedig már Kazinczy bíráló megjegyzéseire reflektált: „A’ Dorottyról tett ítéletre akárki is rá esmér, hogy annak fő okát, nem én bennem, hanem a’ Tekintetes Úrban kell feltalálni. Mégis köszönöm; mert, ha én azt egész mivoltában nem hihetem is, bátorságot ad nékem, ’s talán ezen a’ háránték úton hasznomra válik.”¹⁵¹ Mivel a kifogá-

¹⁴⁵ KAZINCZY, *Dayka élete* = KAZINCZY 1979, I, 765–767.

¹⁴⁶ Kazinczy Csokonaihoz, Ér-Semlyén, 1802. nov. 27. KazLev II, 512.

¹⁴⁷ Csokonai Kazinczyhoz, Debrecen, 1803. febr. 20. KazLev III, 11–22.

¹⁴⁸ Kazinczy Csokonaihoz, Ér-Semlyén, 1803. márc. 2. KazLev III, 33; Csokonai Kazinczyhoz, Debrecen, 1803. márc. 15. KazLev III, 43; Kazinczy az édesanyjához, Ér-Semlyén, 1803. aug. 27. KazLev III, 87–88; Csokonai Kazinczyhoz, Debrecen, 1804. febr. 14. KazLev III, 163; Csokonai Kazinczyhoz, Debrecen, 1804. jún. 14. KazLev III, 202. Vö. CSETRI 1990/a, 180–183; DEBRECZENI 1997.

¹⁴⁹ Kazinczy Csokonaihoz, Ér-Semlyén, 1802. nov. 27. KazLev II, 512.

¹⁵⁰ Kazinczy Nagy Gáborhoz, h. n., 1804. márc. 9. KazLev III, 185.

¹⁵¹ Csokonai Kazinczyhoz, Debrecen, 1804. jún. 12. KazLev III, 200.

sokat tartalmazó levelet nem ismerjük, feltételezésekre vagyunk utalva. Debreczeni Attila Kazinczy későbbi megjegyzéseire támaszkodva a *Dorottya* előbeszédének eredetiségét pártoló álláspontját emeli ki mint a nézeteltérés egyik lehetséges tényezőjét.¹⁵² Váczy János szerint pedig bizonyos, hogy „Kazinczy épen e komikai eposból látta, mennyire más útra tért Csokonai műzsája, mint a melyet ő tartott kíváncsnak, s mennyivel közelebb jutott ahhoz az irányhoz, a mely nyelvileg a Debreczeni Grammatika alapján haladt, költészetileg pedig a régi hagyományok ösvénye felé tartott s így épen ellentétbe jutott a Kazinczy újabb felfogásával, a melynek kifejtésétől várta a nemzeti szellem egész reformját”.¹⁵³ Váczy Debreczenihez hasonlóan, de az olvasóval nem tudatosítva, Kazinczy későbbi kijelentései alapján igyekszik rekonstruálni a *Dorottya* kapcsán felszínre kerülő irodalomszemléletbeli véleménykülönbségek okait. A két elképzelés hihető, és egymást kiegészíti. Kazinczy a későbbiekben mindenképpen jogosan hivatkozott arra, hogy Csokonait – értékeit nagyra tartva – már életében komoly fenntartásokkal illette. A debreceni poéta kapcsán kialakult vitákban persze gyakran változott Kazinczy megfogalmazásának hangneme, mely a fenntartások tárgyilagos kifejtésétől a gúnyolódáson keresztül egészen a kegyeletsértés közeléig terjedt, de költői teljesítményének átfogó értékelésében meg lehetőségesen következetes volt.

Kazinczy és Debrecen vitája 1805-ben, Csokonai halála után látványosan elmérgesedett. Kazinczy barátjáról megjelentetett nekrológiájában úgy beszélt magáról, mint a meghalt költő műveinek kiadójáról, aki Fazekas Mihály segítségével fog munkája során támaszkodni.¹⁵⁴ Kazinczy mind az egyes verseket, mind a köteteket saját elképzelése szerint rendbe akarta szedni, javításokat, törléseket akart eszközölni rajtuk. „Az illy munkát pedig az az ember viheti csak jól végbe – írja Szentgyörgyi Józsefnek –, a’ ki az Írórt ismerte, és érzéseiben vele harmonizált. Erre szeretném Társnak Fazekas Mihály Urat.” Kazinczy félt attól, hogy Csokonai debreceni csodálói a sajtó alá rendezés során szintén belejavítanak a versekbe, és rossz ízlésükkel még jobban elrontják a hátrahagyott műveket. Ezért mondja, hogy ha „Dombinak a’ kezébe esne a’ munka, *megovidiuszozná* etc., ha Szilágyi Gábornak etc. etc. megszilágyozná.”¹⁵⁵ A debreceniek ezzel szemben elutasították Kazinczy javaslatát, és minden változtatás nélkül azonnal elkezdték kiadni a hagyatékot.¹⁵⁶ Kazinczy nem adta fel tervét, és elhatározta, hogy később majd ő is előáll saját kiadásával: „Ha én majd megjelenendek az *én* Csokonaimmal, ítélje meg a’ Világ, ha praefidentia volt e hirdetésem”¹⁵⁷ – számol be Cserey Farkasnak szándékáról. Kérdésfeltevésünk szempontjából nagyon fontos események ezek. A változatlan kiadás Debrecen részéről az életmű elismerését jelentette. Kazinczy a kézírathú kiadásban az általa

¹⁵² DEBRECZENI 1997.

¹⁵³ VÁCZY 1896, 140.

¹⁵⁴ KAZINCZY, [*Nekrológ*] = CSOKONAI 1960, 281. (Kelt: Ér-Semlyén, [1805.] jan. 30. Megjelent: Magyar Kurir, 1805. febr. 19.)

¹⁵⁵ Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, Ér-Semlyén, 1805. febr. 10. KazLev III, 260.

¹⁵⁶ Vö. Szentgyörgyi József Kazinczyhoz, Debrecen, 1805. febr. 11. KazLev III, 262–263; Szentgyörgyi József Kazinczyhoz, Debrecen, 1805. márc. 8. KazLev XXII, 89; Szentgyörgyi József Kazinczyhoz, Debrecen, 1805. márc. 19. KazLev III, 295.

¹⁵⁷ Kazinczy Cserey Farkashoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 302.

debreceniségnek nevezett norma megerősödését látta, és terjedésétől félt. Ezért írt Nagy Gábornak meglehetősen indulattal: „Jó legyen úgy; adja ki Kis Imre Úr a Lillát, a' mint Cs. maga hagyta. De az csak ugyan tagadhatatlan, hogy a' Cs. munkájában sok kitörleni való van a' sok csudálást érdemlő szépség mellett. Neki az én ítéletem szerint legfelségesebb munkája a' *Pillangó*, a' *Remény*, a' *Szemrehányás*. De ebben is van holmi, a' mi változtatást kíván. Osztan a' rend; holmi le nem vetkezhető *Kálvinistaság*, és a' mi a' Kálvinistaságnál még veszedelmesebb: *Debreceniség*!”¹⁵⁸ A javított kiadás, mely Kazinczy „saját klasszikusai egyikévé korrigálhatta volna” Csokonait,¹⁵⁹ jelentős módon erősíthette volna meg a Báróczi nevével fémjelzett ízlésbeli és nyelvi normát. Az átírás révén egy fenntartások nélkül elismerhető alkotóval bővült volna a nem debreceni ízlésűnek minősített költők kánona úgy, hogy közben az ellenfelet érzékeny veszteség éri, hiszen megfosztatik egyetlen igazán jelentős költőjétől, mivel Csokonai átdolgozott életműve nem igazolja vissza a Debrecennek tulajdonított nyelvfelfogást és ízlést. Csokonai debreceniségének hibás voltát az is kiemelte volna, hogy a tervek szerint mindaz, „a' mi nem szép, *megtagadott munkák* nevezete alatt egészen hátulra” került volna.¹⁶⁰ Mivel a *megtagadott* melléknévi igenév szenvedő jelentésárnyalatú, könnyen keltheti azt a benyomást, hogy a szerző maga tagadta meg műveinek egy csoportját, ami még inkább fokozta volna a debreceninek mondott normától való elhatárolódást.¹⁶¹ Kazinczy azonban nem készítette el a saját ízlésére szabott kiadást, és arra az általa tervbe vett gyűlésre sem került sor, melyen egy elógiumot olvasott volna fel, és egy beszédben megszabta volna Csokonai „poétai és emberi becsét”.¹⁶² Alapos értékelő írást Csokonairól soha nem publikált, csupán 1829-ben adott ki egy rövid jegyzet kíséretében hat korrigált verset.¹⁶³ Az 1808-ban írt, de csak 1916-ban megjelent *Tübingai pályaműben* is csupán röviden jellemzi Csokonait. Dayka mögé helyezi, mivel „érzelmei nem olly lángolók, s nyelve nem olly nemes, sőt néha tisztátlan, s nem ritkán szükségtelen alacsony”.¹⁶⁴

Nem sokkal Csokonai halála után Kazinczy és Budai Ézsaiás között olyan levélváltás zajlott le, amely sokat elárul a Csokonairól alkotott véleményekről. Budai, aki tanította Csokonait, levelében úgy emlékezik vissza, hogy tanítványát annak idején olyannak tartotta, aki „minden tanuló társait felyül fogja múlni”. Ez azonban, mint írja, nem az általa remélt módon vált valóra. Az okokat tapintatból nem kívánja feszegetni, de azt leszögezi, hogy Csokonai „Poéta gyermek” korában írt verseit jobbnak találja a későbbiekénél, mert „akkor még igazán Magyarúl írt, nem tudván idegen nyelveket, és nem szívánn bé azoknak Idiotizmusait. Most már, inkább *Poëta doctus* vólt: mint *Poëta natus*.”¹⁶⁵ Budai számára ismertek lehettek mind Kazinczy elvei, mind Kazinczy és Cso-

¹⁵⁸ Kazinczy Nagy Gáborhoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 6. KazLev III, 278.

¹⁵⁹ TARNAI–CSETRI 1981, 416. (Az idézett részlet Csetri Lajostól származik.)

¹⁶⁰ Kazinczy Nagy Gáborhoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 6. KazLev III, 278.

¹⁶¹ A korrigált kiadás hatásságával kapcsolatban megjegyezzük, hogy Kazinczy Dayka versein megvalósította elképzelését, és mind a mai napig jórészt ezek a korrigált változatok olvashatók az antológiákban.

¹⁶² Kazinczy Cserei Farkashoz, Széphalom, 1806. szept. 25. KazLev IV, 328.

¹⁶³ KAZINCZY, [Cím nélkül], Muzáron, 1829, IV. köt., 61–73.

¹⁶⁴ KAZINCZY 1916, 164.

¹⁶⁵ Budai Ézsaiás Kazinczyhoz, Debrecen, 1805. márc. 10. KazLev III, 284.

konai barátsága. A feszegetni nem kívánt okok között tehát nem alaptalanul lehet a levél címzettjére való célzást sejteni. Ezt az is valószínűsíti, hogy Budai láthatóan a *Debreceni Grammatika* elvei alapján ítél, hiszen a korai művek idegen hatásoktól mentes tiszta magyarságát emeli ki értékelésében. Kazinczy minden bizonnyal elérte a célzást, mert éles, néhol kioktató hangú, programtanulmánnyal felérő választ küldött Budainak. Csokonairól szólva határozottan megvédi a neológia elveit: „Züge von Genie – aber wenig Correction! mindég ezt kiáltoztam én Csokonaynak, és azt, hogy sok versét – és éppen azokat, a’ mellyeket a’ Vir humanissimusok legfeljebb becsültenek – égetné meg. Ha élt volna, ha érettebb kor szelídebbé tette volna vérét, mit várhatott volna tőle Literatúránk! Így is valóban remek némelly munkája. Az a’ gáncs, a’ mellyet az Úr Prof. Úr méltóztattik [...] levelében említeni, csak ott vál néki pirítására, a’ hol neologizmusai hibások. Grammaticus non erubescit soloecismum, si sciens facit.”¹⁶⁶ Kazinczy most is nagyra értékeli Csokonainak mind tehetségét, mind költői teljesítményét, de jelentős fenntartásaira is utal. A hibákat egyrészt életkorával, és részben ebből fakadóan a művek folyamatos korrigálásának hiányával, másrészt a debreceni, rossznak tartott költészetfelfogással, illetve költészetoktatással magyarázza. Nem lehet ugyanis félreérteni a visszavágást, mikor Kazinczy arról beszél, hogy éppen a professzorok által legjobbnak mondott verseket akarta Csokonaival elégettetni.¹⁶⁷ Kimondatlanul itt is a debreceniség a fő vádja.

Ugyanebben az időben Szentgyörgyi József a Budaiétól eltérő alapállásból kerül szembe Kazinczyval. Ő a kézírathú kiadás mellett érvelve írja, hogy „az író tulajdon rongyos házi ruhájában is inkább szereti, mint mástól kért paszomántosban”; majd vitatja Kazinczy véleményét, miszerint a *pillangó* ízetlen és költőietlen szó, mely helyett *lepét* kell poétai műben használni, és kifejti, hogy az „ítélet sokféle: sokan lehetnek, a’ kiknek a’ pillangó a’ *lepénél* jobban tetszik.”¹⁶⁸ A *pillangó* és *lepe* megkülönböztetésével Kazinczy a *babér* szó kapcsán kifejtett problémát veti fel újra. Azáltal, hogy Szentgyörgyi nem hajlandó elfogadni a két szó közti stilisztikai különbséget, nemcsak a korrigált kiadás ellen érvel, hanem a neológia azon lényegi törekvését is elutasítja, hogy a köznyelvtől elkülönült költői nyelvet teremtsen. Ezenközben természetesen Kazinczy szemében saját debreceniségéről is árulkodik. A Kazinczyhoz küldött két levél esete jól mutatja, hogy Csokonai ügyéhez kapcsolódva, eltérő módokon a debreceni értelmiség köre szegül szembe Csokonai-értékelésével, és ezen keresztül nyelvújító szándékaival. Kazinczy ezek mögött az elutasító gesztusok mögött a rossz ízlés és az értéktelen hagyomány továbbélését látja. Mindez leveleiben megfogalmazott, gyakran indulatos kifakadásokhoz

¹⁶⁶ Kazinczy Budai Ézsaiáshoz, Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. KazLev III, 308–309.

¹⁶⁷ Az iskolákra jellemző költészetszemlélettel szemben Kazinczy majd csak jóval Kölcsény recenziójának megjelenése (1817) után részletezi kifogásait: „Iskoláinkban, ott és minden más helytől, jó fejnek az tartatik, a’ ki dolgozáival, a’ mikorára parancsoltatott, készen van, csak verse vers legyen, grammaticai és prosodiai hibák nélkül, nem hamis rímekkel, ’s ha ömölve, bugyogva foly.” KAZINCZY, [Cím nélkül], Muzáron, 1829, IV. köt., 59. (Újraközölve: CSOKONAI 1960, 334.)

¹⁶⁸ Szentgyörgyi József Kazinczyhoz, Debrecen, 1805. márc. 8. KazLev XXII, 89. Kazinczy a *lepéről*: Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, Ér-Semlyén, 1805. márc. 6. KazLev III, 280. Lásd még KAZINCZY, *Csokonai sírkövére* (1806) = CSOKONAI 1960, 285; Kazinczy Kis Imrének, Széphalom, 1806. szept. 8. KazLev IV, 311.

vezet, melyeken jól látható, hogy milyen nagy mértékben a debreceni és a református hagyományokkal magyarázza Kazinczy azt, hogy Csokonai tehetsége nem az ő reményeinek megfelelő pályát futott meg. „Nem, édes barátom – írja Szentgyörgyinek –, Debrecen sem Grammaticában, sem a’ Syntaxisban, sem a’ Stylisticában bíró nem lehet. Valaki ott szívta a’ levegő eget, az impestálva van. Még Csokonay sem rázhatta le egészen, a’ mi lerázni való volt, pedig neki nagy mértékben adta meg a’ Múzsza az ore rotundo loqui-t.”¹⁶⁹ Nem sokkal később Kis Jánosnak a vallási hagyományokkal kapcsolatos irodalmi vonatkozású nézeteit fejtegetve arról beszél, hogy melyik felekezet milyen és mennyi nagy író adott a magyar irodalomnak: „Én Báróczin kívül Kálvinistát alig tudok nevezni. Mert Csokonai sem arra való, hogy az ő nevét ott említsük, a’ hol a’ Te és a’ Te társaid nevei említetnek.”¹⁷⁰ Kazinczy egész életében kitart véleménye mellett, de szabatosan, művekre, műcsoportokra lebontva, elemző módon soha nem fogalmazza meg, hogy Csokonai életművének mely rétegét becsüli, és melyiket utasítja el. Lett volna rá alkalma, hiszen Döbrentei az Erdélyi Múzeum számára először őt kérte az életrajz megírására. Ő azonban a munkát addig halogatta, míg Döbrentei végül Kölcseyhez fordult, aki elvégezte a feladatot, és megalkotta Csokonairól a Kazinczy törekvéseivel összszóvázó értékelést.

Rövidítésjegyzék

ANGYAL 1903	ANGYAL Dávid, <i>Kölcsey Ferencz (1790–1838)</i> , BpSz, 1903, 113. köt, 85–111, 214–237.
ARANY 1968	ARANY János <i>Összes művei</i> , szerk. KERESZTURY Dezső, XI, <i>Prózai művek</i> , II, 1860–1882, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., 1968.
BALÁZS 1987	BALÁZS János, <i>Hermész nyomában: A magyar nyelvölcsélet alapkérdései</i> , Bp., 1987.
BÁN–JULOW 1964	BÁN Imre, JULOW Viktor, <i>Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában</i> , Bp., 1964.
BÁROTZI 1794	[Gautier de Coste LA CALPRENEDE], <i>Kassándra</i> , melyet frantziából fordított BÁROTZI Sándor magyar testőrző, I–VII. rész, Pest, 1794 ² .
BATSÁNYI 1960	BATSÁNYI János <i>Összes művei</i> , II, <i>Prózai művek</i> , I, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., 1960.
BENKŐ L. 1982	BENKŐ Loránd, <i>Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében</i> , Bp., 1982.
BÍRÓ 1994	BÍRÓ Ferenc, <i>A felvilágosodás korának magyar irodalma</i> , Bp., 1994.
CSETRI 1974	CSETRI Lajos, <i>A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól</i> = SZAUDER–TARNAI 1974, 229–279.

¹⁶⁹ Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, Ér-Semlyén, 1806. febr. 23. KazLev IV, 61. Vö. Kazinczy Nagy Gáborhoz, Kázmér, 1806. ápr. 29. KazLev IV, 137.

¹⁷⁰ Kazinczy Kis Jánoshoz, Széphalom, 1807. szept. 15. KazLev V, 155. Vö. Kazinczy Gr. Dessewffy Józsefhez, Széphalom, 1817. dec. 15. KazLev XV, 400.

- CSETRI 1985 CSETRI Lajos, *Kazinczy és a nyelvújítás*, Tiszatáj, 1985/7, 46–58.
- CSETRI 1986/a CSETRI Lajos, *Nem sokaság hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok*, Bp., 1986.
- CSETRI 1990/a CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalom-szemlélet a magyar nyelvújítás korszakában*, Bp., 1990.
- CSETRI 1990/b CSETRI Lajos, *Kazinczy nyelvújítása* = KULIN–MARGÓCSY 1990, 11–25.
- CSOKONAI 1960 Csokonai emlékek, összeáll., jegyz. VARGHA Balázs, Bp., 1960.
- CSOKONAI 1973 CSOKONAI VITÉZ Mihály *Minden munkája*, I–II, kiad., jegyz. VARGHA Balázs, a latin nyelvű műveket MURAKÖZI Gyula fordította, Bp., 1973.
- DEBRECZENI 1997 DEBRECZENI Attila, *Csokonai és Kazinczy kapcsolata*, Könyv és Könyvtár [kézirat, megjelenés alatt].
- DebrGr Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság, Bétsbenn a Magyar Hirmondó íróinak költségével, Alberti betűivel, 1795. [Közismert nevén: *Debreceni Grammatika.*]
- EMBER 1939 EMBER Ernő, *Kazinczy és Debrecen* = Pap Emlk, 59–94.
- FÖLDI 1910 FÖLDI János *Költeményei*, kiad., bev. MIXICH Lajos, Bp., 1910.
- FÖLDI 1962 FÖLDI János, *A' versírásról*, bevezetéssel, utószóval, jegyzetekkel, magyarázatokkal, szógyűjteménnyel közléteszi a budapesti Kölcsey Ferenc Gimnázium 1961–62. évi IV/b. osztályának munkaközössége, Bp., 1962.
- FRIED 1989 FRIED István, *Goethe és Kazinczy*, It, 1989, 229–265.
- GYAPAY 1994 GYAPAY László, *A kritikai értékítélet megalapozása Kölcseynél = Hungarológia 5. Érték és értékrend az egyetemes magyar irodalomban: Az 1992-es kolozsvári konferencia előadásai*, Bp., 1994, 115–128.
- HORVÁTH J. 1901 HORVÁTH János, *Báróczy Sándor*, Bp., 1901.
- HORVÁTH J. 1936 HORVÁTH János, *Csokonai. Csokonai költő-barátai: Földi és Fazekas*, Bp., 1936.
- HORVÁTH J. 1976 HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., 1976.
- KÁRMÁN 1955 KÁRMÁN József *Válogatott művei*, vál., bev. NÉMEDI Lajos, s. a. r. NÉMEDINÉ DIENES Éva, Bp., 1955.
- KAZINCZY 1808 Magyar régiségek és ritkaságok, kiad. KAZINCZY Ferencz, Pest, 1808.
- KAZINCZY 1817 KAZINCZY, [Cím nélküli recenzió BEREKSZÁSZI NAGY Pál *Dissertatio Philologica de Vocabulorum derivatione ac formatione in Lingva Magyarica* (Pest, 1815) és SÍPOS József *Ó és Új Magyar [...]* (Pest, 1816) című értékezéséről], TudGyűjt, 1817, XII, 87–105.
- KAZINCZY 1916 KAZINCZY Ferencz *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről: 1808*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Bp., 1916.
- KAZINCZY 1960 KAZINCZY Ferenc *Válogatott művei*, I–II, s. a. r. SZAUDER Józsefné, vál., jegyz. SZAUDER József, Bp., 1960.
- KAZINCZY 1979 KAZINCZY Ferenc *Művei*, I–II, kiad. SZAUDER Mária, Bp., 1979.

- KAZINCZY 1987 KAZINCZY Ferenc, *Az én életem*, szerk., előszó, jegyz. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1987.
- KazLev KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., 1960.
- KECSKÉS 1991 KECSKÉS András, *A magyar verselméleti gondolkodás története: A kezdetektől 1898-ig*, Bp., 1991.
- KOSÁRY 1983 KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., 1983².
- KÖLCSEY–SZEMERE 1898 [KÖLCSEY Ferenc, SZEMERE Pál], *Felelet a Mondolatra*, kiad. BALASSA József, Bp., 1898.
- KölcsLev KÖLCSEY Ferenc *Levelezése: Válogatás*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., 1990.
- KÖM KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, I–III, s. a. r. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., 1960.
- KÖVESI 1956 ANDRÁSSY KÖVESI Magda, *A Debreceni Grammatika mai értékelése*, Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae, 1956, 63–73.
- KULIN–MARGÓCSY 1990 *Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc, MARGÓCSY István, Bp., 1990.
- LÓKÖS 1982 *Érzelmes históriák. Erköltsi mesék*, melyeket frantziából fordított BÁRÓTZI Sándor magyar nemes testőröz; GESZNER *Idylliumi*, fordította KAZINCZY Ferenc; *Bácsmegyeinek öszveszedett levelei: Költött történet*, vál., szerk., jegyz., utószó LÓKÖS István, Bp., 1982.
- MARGÓCSY 1981 MARGÓCSY István, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*, It, 1981, 753–760.
- MARGÓCSY 1990 MARGÓCSY István, *A Révai–Verseghe-vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai* = KULIN–MARGÓCSY 1990, 26–34.
- MEZEI 1974 MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., 1974.
- MEZEI 1987–1988 MEZEI Márta, *Kazinczy világnézeti problémái*, ItK, 1987–1988, 237–270.
- MEZEI 1994 MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., 1994.
- MIT *A magyar irodalom története*, I–VI, főszerk. SÓTÉR István, Bp., 1964–1966.
- Pap Emlk *Emlékkönyv Pap Károly főiskolai (akadémiai és egyetemi) tanári működésének harmincadik évfordulójára*, írták barátai és tanítványai, Debrecen, 1939.
- PINTÉR 1911 PINTÉR Jenő, *Nyelvtudományi törekvések a megújulás korában (1772–1831)*, MNyr, 1911, 385–394, 436–444.
- SIMAI 1912 SIMAI Ödön, *Földi János Magyar Grammatikája* [Recenzió], MNy, 1912, 177–186.
- SZAUDER 1955 SZAUDER József, *Kölcsey Ferenc*, Bp., 1955.

- SZAUER 1961
 SZAUER-TARNAI 1974
 SZEGEDY-MASZÁK 1980
 TARNAI-CSETRI 1981
 THIENEMANN 1912
 TOLDY 1987/a
 TOLDY 1987/b
 TOLNAI 1929
 TÖRÖS 1939
 VÁCZY 1896
 VÁCZY 1915
 WÉBER 1981
- SZAUER József, *A romantika útján: Tanulmányok*, Bp., 1961.
Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok, szerk. SZAUER József, TARNAI Andor, Bp., 1974.
 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Világkép és stílus: Történeti-poétikai tanulmányok*, Bp., 1980.
Rendszerek a kezdetektől a romantikáig, írta, összeáll. TARNAI Andor, CSETRI Lajos, Bp., 1981 (A Magyar Kritika Évszázadai, 1).
 THIENEMANN Tivadar, *A német és magyar nyelvújító törekvések*, Bp., 1912.
 TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története: Az ősidőktől Kisfaludy Sándorig* (1867), kiad. SZALAI Anna, [Bp.], 1987.
 TOLDY Ferenc, *Kazinczy Ferenc és kora: Életrajzi emlék* (1859–1860), kiad. SZALAI Anna, [Bp.], 1987.
 TOLNAI Vilmos, *A nyelvújítás elmélete és története*, Bp., 1929.
 TÖRÖS László, *A debreceni Grammatika vitás kérdései* = Pap Emlék, 496–527.
 VÁCZY János, *Az »Arkadiai pör«*, ItK, 1896, 129–175.
 VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc és kora*, I, Bp., 1915.
 WÉBER Antal, *Kazinczy és Csokonai*, It, 1981, 747–753.

László Gyapay

KAZINCZY ON THE CHARACTERISTICS OF DEBRECEN (To the Background of Kölcsey's Recension on Csokonai)

When Kölcsey wrote and published (1815–1817) his recension on Csokonai, he was a close associate of Kazinczy, who was passionately contending for having his ideas on neologism accepted. Kölcsey stood for Kazinczy's pursuit. To interpret Kölcsey's recension in the context of the Hungarian debate on neologism we try to describe what Kazinczy's attitude was towards the concept of Debrecen on literary language and taste, how he saw the relation between Calvinism and art, and what he thought of Csokonai as a poet.

Kazinczy heavily impugned the views of *Debreceni Grammatika* [Grammar of Debrecen] on how Hungarian should be cultivated. This book was published in 1795 with the title of *Magyar Grammatika* [Hungarian Grammar] and was partly compiled and partly written by scholars, clergymen and politicians of Debrecen. According to *Debreceni Grammatika* Hungarian was in danger because of the widespread use and influence of foreign languages. Authentic Hungarian was used only by the population which was not exposed to foreign influence. A dialect of this kind was supposed to be the basis of standardized Hungarian. The grammatically described ideal model of Hungarian language was meant to be derived from and bound to an existing dialect of this kind. A given word, phrase or sentence was only considered correct, if it analogically and etimologically corresponded to an already existing form. This approach neglected the problem of taste and literary language while leaving very little room for any kind of poetic neologism.

Kazinczy realized how difficult it was to translate classical literature (both ancient and modern) into Hungarian. This experience convinced him that owing to the inadequacy of the literary language of his time it was impossible to produce high quality original literature in Hungarian. To make it possible in the future, the language of literature had to be cultivated and developed by trying to render the constructions considered beautiful in any classical foreign text into Hungarian. Early Hungarian and foreign – mainly German – examples convinced him, that this was the only way to enrich the literary language. He pointed out that not usage (*usus*) but good taste of the writers was the ultimate judge when using and creating literary language. At the same time he maintained, that this way of writing did not endanger the national quality of Hungarian, because

it would not disturb the basic characteristics (for example conjugation, declination) of the language. According to him usage would serve only as a control not as a model for a writer. This, of course, accounts for his antipathy against *Debreceni Grammatika*. Kazinczy often blamed Debrecen for its taste. In relation to Debrecen he described two different canons. To the one belonged Calvinistic writers popular in Debrecen like József Mátyási, János Gyöngyössi, András Poóts and József Lácza Szabó, who often wrote occasional poetry in popular, playful style with sonorous rhymes. Kazinczy maintained, that this type of poetry met the taste of Debrecen and the linguistic requirements of *Debreceni Grammatika*. To the other canon belonged the translator Sándor Báróczi and the poets Gábor Dayka, Benedek Virág, János Kis, Sándor Kisfaludy and Dániel Berzsenyi, who produced inspired poetry and bravely used xenologisms. Kazinczy coined the word *debreceniség* (the characteristics of Debrecen as he meant it) to describe the above discussed features of the town. He was convinced, that Calvinism largely accounted for *debreceniség*. Due to Kant's influence Kazinczy believed, that in relation to the fundamental questions of religion (divinity, freedom, immortality) man cannot rely on rationally gained knowledge, but has to depend on intuition of the heart. He felt that the Calvinistic approach to these questions was too rational, thus ineffectual. He appreciated Catholic ceremony, because he held that art contributed much more to the development of religious feeling, than the extremely rational approach. This was one reason why he considered Calvinism hostile to art. He also blamed Calvinistic linguistic standard (which was expressed in *Debreceni Grammatika* as well) for trying to be easily understandable by using popular language thus interfering with his effort to introduce neo- and xenologisms in Hungarian.

A masterpiece always verifies a certain poetic language and concept of literature. Csokonai, born and educated in Debrecen, depended much on the tradition of the town. His literary assessment could be a conclusive argument in the debate on neologism between Debrecen and Kazinczy. If Csokonai with the tradition of Debrecen is acknowledged to be a great poet, there cannot be any reason against what Kazinczy called *debreceniség*. Kazinczy always regarded Csokonai as a great poet, and as long as Csokonai was alive he tried to alienate him from the tradition he was born into, and after the death of the poet (1805) he wanted to publish his oeuvre selected and rewritten, so as to make him a prominent figure of the canon on which he based his theory of neologism. He was not able to do so, nor did he write a detailed analysis of Csokonai. It was Kölcsey who did the job instead of him, and wrote a very influential assessment on Csokonai, after the publication of the most complete edition of his poetical works in 1813.